



Година прва. — Свеска десета.  
У Бечу 26. септембра 1875.

ИЛУСТРОВАН ЛИСТ ЗА ЗАБАВУ И ПОУКУ.

Излази 26. сваког месеца.  
Годишња је цена 6 фор. или 72 гр. ч.



Мића Љубибратић.

Богдан Зимонић.

# Pique Dame.

НОВЕЛА АЛЕКСАНДРА ПУШКИНА.

«Пик дам (зелени горњак) значи подмукост. Најновији саопшник.

I.

«Кад на пољу киша бије,  
Седеле би бедевије  
За столом,  
За карту би лепи гости  
Продали се — боље прости —  
Са децом.  
Добише ли, изгубише,  
Све то лепо креда пише  
Нуз тањир.  
Е, па онда бедевије,  
Док на пољу киша бије,  
Арже пир.»

Код Нарумова, поручика у гардашкој коњици, картало се на сав мах. Дуга зимска ноћ већ на измаку, а нико се томе не осети. Већ је пет сахата из јутра, кад ће тек сести за вечеру. Ко је добио на картама, тај је слатким срцем сео за сто, а други би гледали у своје празне тањире. Него је мало по мало и шампањско своје учинило, заподе се живи разговор.

Је л', Сурине, како ти је данас ишло? запитаће домаћин.

Ка' и до селе — изгубио сам. Ја ти већ немам среће. Играо сам мирандола. Ти знаш да сам ја хладнокрван и да са свим мирно мећем на карту, никад не мењам боје у картама — па опет непрестано губим.

Како то велиш? Целог вечера ниси ни једном метнуо на црвеног? Твом постојанству одиста нема паре.

А како вам се Херман свиди? запитаће један од гостију, показујући на једног младог жени-официра. Карте ама да се такнуо, а ето може до пет сахата изјутра да гледа, како се ми други играмо.

Занима ме игра, рећиће Херман, ал' опет за то нисам вољан, да мећем нешто на коцку, без чега не могу бити, да можда нешто добијем, без чега могу бити.

Е, тада! Херман је Немац, те, разуме се, чуваран! То се тек зна! повика Томски. Више ми је чудо за моју мајку грофицу Ану Феодоровну.

Како то? упитаће га пријатељи.

Зар не приметиши, да се и она никад не карта? одговориће Томски.

Што јесте, јесте . . . госпођа . . . осамдесет година, па се не карта, то је да богме чудо, рећиће Нарумов.

А знате ли за што? Не знате?

Не знамо. А зар ту има неког особитог узрока?

Него да има. Чујте само! Пре свега треба да знате, да ми је мајка била у Паризу, тако пре неких шездесет година, где је јако упала у очи. Сваки вам је то за њом трчао, да се нагледа la Vénus moscovite (руске Венере). Ришеље јој се удварао, па моја мајка вели, да га њена хладноћа умал' дотле не доведе, да пројури себи тане кроз главу. У оно би се доба госпе картале игре Фарао, па ће једно вече војвода орлеански велику своту од мајке добити. Кад ми мајка дође кући, разузури се, скине шта више и вештачке мадеже, па ће онда у тако трагичком оделу отићи моме деду, приповеди му своју несрећу, па га замоли за паре, да плати дуг. Деда ми — бог да му душу прости — колико га се сећам, биће да је био као неки надзорник у своје жене, а бојао је се исто живе ватре. Али кад чу за своту, коју му она спомену, плану кано жарвица, узе рачунати, па ми мајци доказа, да је за шест месеци потрошила пуно по милијуна. На просто јој рече, да му у Паризу његова московска и саратовска села нису при руци, а завршиће тиме, да јој паре не даје. Но, можете мислити, како ми је баба беснила.

X

Своме слатком мужићу отфикарн поштену ћупику, па оде сама у своју спаваћу собу. Сутра дан окупи га наново; први пут у животу „снисходила“, да му разложи и објасни ту ствар, но узаман је покушала, да свога мужића увери о томе, како имају разне врсте дугови, како не може отправити једног кнеза као неког кираџију. Све њено говорништво оде у трње, мој се деда не да осолити, те баба ми одиста не знаде шта да ради. На њену срећу познаваше једног човека, који беше пуно уважен. Слушали сте сигурно о грофу Сен-Жермену, о коме се толика чуда приповедају, а знаете, да се и сам издавао за неког мађијоника и да је уверавао, како је пронашао „камен мудрости“ и како има „воду од живота“. Неки су му се смејали и звали га шарлатаном, а Касанова вели у својим меморијама, да је био увода. Сад било како му драго, доста, да се сваки, поред све тајанствености у животу му, отимао за његово друштво, а био је одиста и веома пријетан. Баба ми још и дан данас погину за њим, па ће се богме јако најутити, не говориш ли о њему са достојним попитовањем. Мисли, позајмиће јој потребну своту, па му пише писамце и моли га, да је посети. Ето вам на мах старог мађијоника, па ће је наћи у крајњем очајању. У неколико речи приповеди му она своју несрећу и мужевљеву суровост, па ће пријодати, да сад још само од његова пријатељства и услужности очекује помоћи. Сен-Жермен ће се мало промислити, онда ће рећи: Госпо, ја бих вам лако могао позајмити поискану своту, ал' ја знам, ви не ћете имати мира, док ми је не врнете, а ја не бих рад, да из једне неприлике дођете у другу. Знам ја један паметнији начин, како ћете се одужити: не остаје вам друго, него да новац повратите . . . Ама слатки грофе, вели му моја баба, та ја вам већ рекох, немам више ни једне потуре . . . А и што ће вам? вели Сен-Фермен, чусте ли ме само . . . па ће јој ту рећи неку тајну, што би за њу сваки од вас за цело дао скупе новце.

Млади официри поиздигли вратове, па зинули на сва уста. Томски ћути, па пали лулу. На то ће притегнути свој војнички појас, па узе даље приповедати:

Још истог вечера одвезе ми се баба у Версаљ краљици на карте. Војвода орлеански даје банку. Баба ми се олако извини, што се још није одужила, — напла је тамо неки изговор — седне за сто, па узме оне три карте, које јој је пријатељ означио. Богеме добије, па лепо исплати свој дуг.

Е, па случајно се тако збило, рећиће један од гостију.

Басна! басна! дероа се Херман.

Мора да су биле лажне карте, вели трећи.

Неће бити ни једно од тога, одговориће Томски озбиљно.

Како то? упаде му Нарумов у реч, твоја мајка зна за три срећне карте, а ти их још не чу од ње.

Та то је баш тај ћаво, вели Томски. У ње беху четири сина, ту је, разуме се, и мој отац. Тројица су их били страсне картације, па ни један од њих не могаше те тајне од ње искамцити, а овамо би и њима и мени добро дошла. Него чусте ли, што ми рече ујак, гроф Иван Илић, на своју поштену реч. Ви сте познавали Чаплицког, што је толике милијуне спурдисао, проћердао, па је најпосле умрло у највећој невољи. За своје младости добије од њега Сорић једног дана неких 300,000 рубаља. Чаплицки да полуди. Баба ми није праштала беснилук и лудорије младих људи, ал' код Чаплицког — бог би је знао за што — беше изнимка. Каже му три карте, на које ће једно за другим паре метнути, него јој мораде дати поштену реч, да се свог века не ће више карте такнути. Час-

пицки оде Сорићу, хоће, вели, новац да поврати. На прву карту, метне 50,000 рубаља. Добије. Метне још више. Опет добије. Једном речи поврати паре, па имаћаше још и добити.

Ал' ево је већ време, да се иде у кревет . . . глете, молим вас, већ шест сахата.

Сваки искапи своју чашу, па се растану.

II.

„Il paraît, que monsieur est décidément pour les suivantes.“  
„Que voulez-vous, Madame ? elles sont plus fraîches.“

Салонски разговор.

Стара грофица \* \* \* седела је у својој соби за облачење пред огледалом. Три се коморкиње око ње узмуvale, једна јој додај кутију са руменилом, друга јој пружи кутију са црним чијодама, а трећа опет дед држи капетину са тракама, да од црвенила све дрече. Грофица зна, да је већ одавна своју лепоту у запећак бацила, ал' не може ипак да раскрсти са обичајима своје младости; носи се по моди пре по века, па њено облачење бива и данас с таком истом пажњивошћу и траје тако исто дуго, као и пре шездесет година. Њена придворкиња седи при прозору са ћерњевом у руци.

Добро јутро, grand'maman ! рећиће један млад официр улазећи у собу. Bon jour Mademoiselle Lise (Добар дан, госпођице Јелко.) Grand'maman, ја имам да те нешто замолим.

А како шта, мој драги Павле?

Допусти, да ти преставим једног свог добrog пријатеља. па, молим те, позови и њега на игранку.

Можеш га слободно довести, па ћеш ми га тамо преставити. Јеси л' био јуче, бога ти, код госпође \* \* ?

Разуме се. Врло је лепо испало. Играло се до пет сахата ујутру. Ох, па како дивна беше Ељецкиња!

О, ти мали невајаљче! Ти си за цело скроман! Него баба јој, кнегиња Дарја Петровна, то је било што год лепо! Сад је дабоме сигурно већ остарела, па добра душа.

Остарела? уплете се Томски несмотрено. Та умрла је још пре седам година!

Јелисавета подиже главу, па му даде неки знак. Сад му тек паде на памет, да су у двору старој грофици смрт њених вршњакиња редовно затајивали. Угризе се за језик. Ал' грофица остале са свим мирна.

Умрла — умрла, а где, ја о томе ништа не знам, рећиће. Заједно смо постали дворкиње, кад су нас преставили царици . . .

Сто пута је већ приповедала то „збијије“.

Де, ходи Павле рећиће за тим, помози ми, да устанем. Лизанко, а где је моја бурмутица?

Коморкиње отпрате грофицу иза неки заклон, да јој доврше тоалету. Томски остале сам са Јелком.

Кога ћете то да доведете? запита га Лизавета Ивановна.

Нарумова. Познајете ли га?

Не познајем. Је л' официр?

Јесте,

Код жени-кора?

А не, код коњице. А како за што баш код жени-кора?

Јелисавета се наслешила, ал' не рече ништа у одговор.

Павле, Павле, викаше грофица иза њена застора. Та де, пошли ми већ једном ма какав нов роман. Један враг, ма какав. Само ништа, молим те, по данашњем укусу.

Па какав треба да је, grand'maman ?

Но, какав? Да не буде у њему како неко убија оца ил' матер, па молим те само да се ко не дави. Знаш, ни од чег се тако не грозим као од удављеника.

А како ћу ја доћи до таког романа? Би ли какву руску књигу?

А зар имају и руски романи? Но, можеш ми један послати, мој слатки Павле, можеш ми један послати.

Збогом, grand'maman, . . . имам журна посла. Збогом Лизавето Ивановна! Јелте, а као за што би Нарумов био баш код женикора?

Са овим речма Томски оде.

Лизавета Ивановна остале сама, лати се опет послла, па седе тик до прозора. Одмах за тим ето ти неког младог официра на ћушку од куће, што баш преко лежи. Јелисавету обли румен, па се саже јаче ћерћеву. Баш у тај пар ето ти старе грофице потпуно обучене.

Лизанко, подај упрегнути! Данас ћемо се извести.

Лизанка мањом устаде, па пође спремати свој посао.

Но, ти мала, шта ће то рећи — вели баба, јеси л' ти глупа? Одмах да даш упрегнути!

Идем, идем већ, рече Лизанка, па истрчи.

Ту сад неки слуга унесе књиге, што их је послало кнез Павле Александровић.

Е, лепо, лепо, кажи, да се захваљујем, рећиће грофица. Лизанка! Та ког си се беса устумараја?

Хтела сам, да се обучем.

Има томе времена, моје драго дете. Дед седи, узми прву свеску па читај!

Лизавета узе књигу, па прочита неколико реда.

Јасније, јасније! рече грофица. Који ти је враг, ти мала? Ти као да си промукла. Дед довуци ближе ту столицу . . . још ближе . . . но, тако.

Лизавета Ивановна прочита још две врсте. Грофица оде зевати.

Окј се, бога ти, те књиге, кажем ти! Све којекакве бљувотине. Можеш кнезу Павлу послати те књиге натраг . . . кажи, да му се лепо захваљујем. Ал' шта је већ с тим колима?

Кола су већ спремна, рече Лизанка, погледавши кроз прозор.

А ти још никако ниси готова. Да се вазда мора на тебе да чека. Ти мала, па то се више не мож' поднети, кажем ти.

Лизанка одлети у своју одају, ал' не прође ни два тренута, а грофица узе тако јако звонити, да су све три коморкиње кроз једна, а коморник кроз друга врата као без душе јурнули.

Мени као . . . онако . . . долази, нико ме не чује, завика грофица. Реците тој Лизавети Ивановој, да на њу изгледам.

Баш у исти пар уђе Лизанка у собу са шеширом на глави и огратчам на руци.

Но, једва једном, моје слатко дете! рећиће грофица. Ал' гле опет како си се налицкала . . . А као због кога је то, бога ти? . . . Него управо какво је време на пољу? . . . Долази ми ветровито. А? је л'?

Ваше сијатељство смиљоваће се да благонаклоно дозволи, да је баш на против врло мирно, усудиће се коморник.

Ви никад не знate шта брљате . . . де, отворте само прозор! . . . Но, јесам казала? Ветровито и хладно. Нек се коњи испрегну! Лизанка, не ћемо се извести. Ниси се морала тако накинђурити.

Ох, да горка живота! уздану Лизавета Ивановна.

И доиста у праву је. Горак је лебац у туђина, а жива је мука пењати се по туђини, вели Данте \*); а и ко би могао најртати јаде једне придворкиње у какве отмене

старе госпође? Грофица \*\*\* не беше аспида, него само ћудљива, као и свака друга маза читавог света, беше тврдица, тесногруда и саможива, као и свака друга, која више не може у свету да игра велику улогу. Она и данас а да ће једне игранке пропустити. Седела би у каквом углу дворане, набељена, у каквој стародревној одори, као какав незграпан, неизбежно нуждан намештај, а ко би год ушао, поклонио би јој се; по што би се пак та формалност срећно свршила, не би нико више на њу ни главе обртао. Дома примала би посете од читаве вароши, строго би „набљудавала“ етикету, ал' нит би кад год тубила имена ни особе. Силне слуге, што су јој у предсобљу већ оседели и набрекли од дебљине, живљаху како се богу и њима хтело, па тако и беше у кући дар мар, баш као да је грофица међу самим лоповима, или као да у кући живе душе нема. Ал' живот Лизавете Ивановне, то ти беше мука жива. Служи ли чај, ето јој пребаџивања, да расипље са шећером; чита ли што год грофици. она је одговорна за све будалаштине списатеља; прати ли своју госпођу при извозењу, она је крива, што је калдма рђава и време непогодно. Оно мало худе, више него скромне платице никад јој се не би на време издавало, а опет би се од ње искало, да се одева „као цео свет“ т. ј. управо као мало њих. Положај јој у друштву беше одвећи немио: сваки је познаје, а нико да је у чему одликује, ил' да је уважава. На игранци само би је онда ко год замолио да с њим игра, ако би требао какав vis-à-vis, а свака би ти то женска, ако јој ваља што на оделу поправити, одмах, ево ти је њој. Лизанка је частољубива, осећа да је понижена, па не може да дочека избавитеља, који би јој раскинуо те ланце. Али младићи, који поред све своје лакомислености умеју тако добро да рачунају, узеше се добро у памет, да њу ма у чему одликују, а овамо је била Лизавета Ивановна много милија од свију оних недотупавних, охолих створења, којима ова господа ласкаху.

Шта би се и шта пута она украдла од блеска и дуга времена у дворанама, па би побегла у своју сиротну собицу, чији се читав намештај састојао из једног старог заклона, једног искрпењеног ћилима, канабета, огледалца и дрвеног ишарапног кревета, ту би седела поред једне лојане свеће у светњаку од туча, па би се сита наплакала.

Кад ал' једно јутро — беше то два дана после онога вечера, кад се код Нарумова картало, а осам дана пре данашњег белаја с грофицом — једно јутро седи Лизавета Ивановна са ћерћевом код прозора, па расејано гледа на поље, ал' један млад официр од женикора стоји преко са сокака, па непрестано пиљи горе. Она спусти главу на ћерћев, па ће убрзати свој вез. Кад после пет минута и нехотиће на поље погледа, ал' млади официр још на истом месту. Она и до сада не ашиковаше са младим људма са сокака, а сад је пуне два сахата погнуте главе на ћерћеву радила. У том ће је позвати за сто; она устане, остави ћерћев на страну — и још је непрестано официр стојао на истом месту, а да се макнуо. То јој дође чудно, па ће после ручка некако узбуђена прићи прозору, али сад га већ нема, а и она није даље мислила на њега.

Након два дана, баш да седне са грофицом у кола, кад га опет угледа. Стојао је колима при врати са њене стране. Лице му у подигнутој оперваженој јаци замурено, ал' шешира испод обода севаху му црне очи. Лизавета се Ивановна устрвила, а не зна управо ни сама за што. Пење се на кола а сва држка.

Врате се дома. Приће прозору а срце јој све куца. Официр стоји на истом месту, па је непрестано жељним оком погледа. Она се

брже боље тргне натраг, а сва гори од радо-зналости, а и неко је чудно, непознато осећање обли.

Од тада један дан не ће проћи, а да јој се не покаже под прозором млади жени-официри. Мало по мало, па се разви међу њима и као неки неми разговор. Бива, она седи при ћерћеву, од једном није него чисто осећа: ту је. Ту би дигла лишће, па би га гледала — како који дан све дуже. А и он као да је на овој невиној милости веома захвалан. Са брзим оштрим погледом младости она би примила, да би му бледе ланите вазда силна румен обасула, кад год би им се погледи сузрели. Након осам дана узе се већ и смешити на њега.

Кад је оно Томски замолио грофицу за допуштење, да јој сме представити једнога од својих другова, сирот је девојци срце зајграло, а кад чу, да Нарумов није официр у женикору, љуто се кајала, што је издала своју тајну томе лакомисленом Томском.

Херман је био син једнога Немца из Русије, па је наследио од оца нешто мало главнине. Одлучивши, да сачува своју независност, узео је себи за правило, да не начиње своје имење. Живи о својој плати, а неће ни потуре издати за што год, што му није од потребе. Ђуталица, частољубив, а због сталности му другови би га свакојако задирквали. Изглед му је сама мирноћа и доброта, а овамо скрива у себи најжешће страсти и необуздану машту. Него је увек био свој потпуни господар и знао се сачувати од обичних младићких заблуда. Тако на пример погинуће за картом, а никад је не узе у руке, јер му, вели, околности не допуштају, да меће на коцку нешто, што му треба, а да тек можда добије нешто, што му је излишно. Уза све то могао је по читаве ноћи за зеленим столом преседети, па пратити ћуд среће са грозничавим узбуђењем.

Она приповетка о трима картама јако му је машту узбунила. Целу је драгу ноћ о томе премишљао. Ала нешто — рекао би сам у себи фрлајући друго вече по улицама Петрограда — ала нешто, да стара грофица мени повери њену тајну, да нешто мени каже оне три карте! . . . А, та морам се ја с њом упознати, улагати јој се; мора она мене зајвоти. Да, ал' има већ осамдесет и седам година, може још ових дана умрети, можда већ сутра . . . Хм! хм! Па ко зна има л' у читавој ствари истине и колко црног испод нокта? . . . Не, не! штедња, умереност и рад, то су те три карте, на којима морам добити. С њима ћу своје имење удвостручити; оне ће ми донети независност и благовање.

Овако премишљајући од једном ево га у једној од главнијих улица у Петрограду, баш према неке високе, узорите куће. Улица све кипи од кочија, па све редом стају испред осветљене фасаде. При слизашењу час би спазио какву женску ножицу, час високе чизме каквог ћенерала, сад какву мрежасту чарапу, сад опет ципелу каквог дипломате. Бунде, женски огратчи — нема им краја пролазећи поред горостасног вратара. Херман застаде.

Бога вам, чија је ово кућа? запитаће ноћног стражара, што баш на ћушку стоји.

Грофице \*\*\*.

Херман се сав стресе. Падоше му на ум оне три карте. Шеће поред двора горе доле, мисли на госпу, што тамо горе живи, на њено богаство и — тајну, што она за њу знаде. Врати се у свој неми стан, ал' не може ваздан да се смири, а кад једва једном склони очи, а пред њим све играју неке карте, неки зелењи столови, све неке гомиле злата и банака. Снева, а он се непрестанце надмеће, добија, па све пуни цепове златом и банкама. Кад се тржи, ал' блага нестаде — а с њиме оде и један дубок уздисај. Да се расеје, хајд'

\* Tu proverai siccom sa di sale  
Lo pane altriui, e come è duro calle  
Lo scendere e il salir per l'altrui calle  
Paradiso, XVII 58.

опет тумарај по вароши. На скоро ево га опет преко од двора грофице \* \* \* . . . . . мислим, гони га тамо нека неодољива сила. Гледа, гледа горе на прозоре, кад — иза једног прозора опази неко младо девојче црне косе, како се олако сагнула над неку књигу или какав рад. Ево сад опет подиже главу — ох, оне црне очи, оно бело лице! . . . . . Решена му је судба!

## III.

*«Vous m'écrivez, mon ange, des lettres de quatre pages plus vite que je ne puis les lire.»*

Лизавета Ивановна баш да скине шепшир и ограћач, кад ал' грофица је даде натраг дозвати. Дала је опет упрегнути, хоће да се извезе. Док су два послужитеља стару грофицу са великим муком у кола дизали, спази од једном Лизавета Ивановна, где млади официр тик ње стоји, а осети, како јој стиште руку. Од страха да обнесвесне, а кад осети у руци неку утутнуту хартијицу, њега већ нестало. Брже боље сакри је у рукавицу, па нит' види нит' чује што око ње. За воњања питала би је грофица као и до сада не-престанце: Је л', ко је оно, што нам се јавио! — Како се зове та ћуприја? А? Шта је тамо на оној узви написао, је л'? Лизавета Ивановна све натрашке одговара, а грофица је грди.

Но, ти мала, шта је теби данас, бога-ти? Куд мислиш? Ил' ме сад ваља да од једном не разумеш? А? Је л'! Та ја, хвала богоу, не шапнућем, а и не лупам којешта, буди богоу благодареније.

Лизавета Ивановна ништа не чује. Чим приспу дома, одлети она у своју собицу, заључуја се, па вади писмо. Незапечаћено. Та не може срцу одолети, да га не прочита. Изјављује јој своју љубав, нежно, с поштовањем. Превео га од речи до речи из неког немачког романа. Лизавета Ивановна не зна немачки, па је задовољна са Хермановим писмом.

Ал' је опет за то у големој неприлици! Први пут у животу има и она неку тајну. Молим вас, са младим човеком у преписци! Плаши се своје рођене држности, пребацује сама себи своје понашање. Не зна шта да ради.

Ха! не ће више седети поред прозора, хладно ће га предусрести, вратиће му писмо, одговориће му чисто и јасно, да, да, одбиће га . . . . . Шта да ради? нема ниједног пријатеља, ни кога да је посаветује. Одбиће га, за цело ће га одбити.

Седне за сто, узме перо и хартије, па мисли, мисли. Шта је и шта пута започела, па подерала! Час јој долази писмо одвећ опоро, час опет није доволање достојанствено. Једва једном после грдне муке склопи сретно ово неколико реди, што је мислила да ће бити доста: „судим“, вели, „да вам је намера поштена и да нисте ради, да ме врећете својим непромишљеним понашењем. Али ви ћете и сами увидети, да то није начин, како бисмо се упознали. Ваше вам писмо враћам, па се надам, да се не ћу имати узрока кајати, што сам тако несмотrena, те вам одговарам.“

Сутра дан у јутру како спази Хермана, ћипи од ћерћева, ево ти је у дворани, отварај прозор па баџај — рачунајући на официрову уменшност — писмо доле. Херман долети, подиже га, одјури у оближњу постичарницу, распечати га, па нађе своје писмо и одговор. Томе се од прилике и надао. Суди, почетак није лош. Иде дома.

После три дана ево ти неког девојчета са веселим вижњастим очима, вели, послата је од једне машамоткиње. Хоће да говори са

Јелисаветом Ивановном. Лизанка се препаде. Боји се, биће какав рачун, што га је заборавила да плати. Отвори хартију. Позна Херманов рукопис.

Ви ћете се варати, рећиће, ово писмо није моје.

Извините, молим вас, одговориће девојче лукаво, читајте само!

Лизанка га прође летимице. Херман моли за састанак.

А, не може бити, рећиће — уплашила је Херманова држост, да је за тако што и на таки начин моли. — Не може бити, писмо није моје.

Па га раздере у хиљаду комада.

Па што сте га подерали кад није ваше? Треба ли сте га послати ономе чије је.

Молим вас, слатка, рећиће Лизавета Ивановна — коју је љутила ова примедба. — Молим вас, слатка, немојте више никакво писмо да ми днесете, па кажите томе, што вас је послao, нека га је стид и срам.

Ал' се Херман не да уплатити. Сваки боговетни дан добила би Лизанка по једно писмо, сад овако сад онако; па не беху то више ни прости преводи из немачкох. Херман је писао под уливом жестоке страсти и то своје рођене мисли. Лизавета Ивановна не може да одоли толикој речитости. Изнајпре би му писма нетом примала, после би већ и одговарала, па како који дан, а њени одговори све дужи и срдачнији. Најпосле ће му ево ово писамце бацити кроз прозор:

„Данас је игранка код . . . ског посљаника. Јиће и грофица, па ћемо тамо остати до два сахата. Сад чујте, како бисмо се могли састанти, а да нас нико не чује. Чим се грофица извезе — а то ће бити око својих једанаест сахата — онда обично и све слуге иду да спавају, те тако у ходнику нема никога до вратара, који обично спава на своме седишту. Чим избије једанаест, а ви одмах ћите под капију, па без оклевавања по степенима горе. Нађете ли на кога у предсобљу, а ви запитајте, да л' можете говорити са грофицом. Рећиће вам да није код куће и онда вам дабогме не остаје ништа друго, него да одете. Али по свој прилици не ћете наћи ни на кога, јер су грофичине коморкиње остраг у некој далекој соби. Кад будете у предсобљу, а ви онда идете лево, докле год не дођете до грофичине спаваће собе. Ту ћете видети иза неког застора двоје вратоаца, десна врата воде у неки кабинетић, у који грофица никад не иде, а лева воде у један ходник, а на крај тога су басамаци. Иду у ковитлац горе. По њима ћете доћи у моју собицу.“

Дркњући као тигар, кад види, како му се жртва приближује, тако је чекао Херман, кад ће већ доћи време састанку. Још није ни десет, а он већ шеће поред грофичина двора горе доле. Време да те бог сачува, ветар се помамио, мећава, вејавица. Фењери слабо и ноједнако светле. По сокакима ни бесног псета. Час по час би тек пројурила каква кола, а кочијаш би гонећи мршаву ражу освртао се за каквим задочнелим пријашком.

Херманов је ограћач лак, ал' Хермана нит' пробија ветар, нит' га провејава мећава. Једва једном ево и грофичиних кочија. Гледа, како два послужитеља узеше матору вештицу испод пазуха, тутнуше је у кола, увише је у громадну бунду. Одмах се за тим промоли и Лизавета Ивановна. Умотана у неки лак ограћач, у сплетовима свеже, природно цвеће. Лако се хити у кола, вратар заљупи за њом врата од кочија. Кочије тромо одузујаше по лаком снегу. Вратар затвори двору капије, у првом се кату погасише свеће, у читавом двору настаде дубока тишина. Херман још хода горе доле. Сад ће stati код

неког фењера, гледи, колко је сахата, скоро три четврти на једанаест. Наслони се фењеру на стуб, упрљ очи на сказаљку, па броји тренуте. Таман једанаест — таман и он на степенима. Отвори капију па уђе под осветљену капију. Вратара ни од корова. Бреза корака полети низ степене, па униђе у предсобље. Поред лампе лежи на неком прљавом канабету слуга и рче. На прстима пролети Херман поред њега. У трпезарији и дворани мрак, ал' му још лампа из предсобља мало светлуца. Ево га већ у спаваћој соби. Пред иконом горука златно кандило. Дуж зидова, превучених кинеском свилом, позлаћене стонице и избелени миндерлуци са меким јастуцима. О зиду висе два портрета, рукствор госпође Лебрен. Једно је неки човек, својих четрдесет година, подебео, једра лица, у отворено-зеленом капуту и са орденом на грудима. Друго је нека млада госпођица оловска носа, накострешене и напудрене косе, са ружом за уветом. На све стране пастири и пастирке од мајсенског порцелана, лонци за цвеће свакојаке величине и облика, лераски сахати, котарчице, лепезе и бог те пита каквих још женских ситнарија — све проналасци прошлог века, кад су се пронашли ваздушне лопте и животињски магнетизам. Херман се докраде иза застора. Види неки гвозден креветић и двоја врата. Десна воде у бабин мрачни кабинетић, лева у ходник. Ова отвори полако, па види мале степене, што воде у собицу сироте придворкиње: затвори опет врата, па се увуче у мрачни грофичин кабинетић.

Тренутни се отегли на године. Свуд у околну мирно. У дворани баш изби дванаест, па опет наста мртва тишина. Херман стоји, наслонио се на неку хладну пећ. Са свим је миран. Срце му бије посве мирно, као у свакога, који се одрисно, да буде на свашта приврајен. Већ изби један сахат. Изби већ и два. Мало за тим чује, где из далека грме кола. Сад се опет тек нешто узрзуја. Кола све ближе и ближе. Сад су стала. Слуге се са свих страна ужурбали и узлармале. Вика по ходницима и по степенима. Собе се осветлише, три старе коморкиње уђоше у спаваћу собу, на послетку ево и грофице, иста мумија. Спунише је у неку громорну наслочњачу à la Voltaire.

Херман вири кроз једну пукотину. Лизавета Ивановна прође баш поред њега. Чује како јури по степенима својој собици. Почека га као мало савест гристи, ал' сад ил' то брзо прође, ил' он стиште срце.

Грофица се узе слачлити пред огледalom. Скидоше јој руже с главе. Скидоше напудрену пароку са нешто мало њене рођене, седе косе. Чијоде падају као киша. Жута сребром извешена хаљина срзва јој се низ на буле ноге. Херман, хтео не хтео мора да гледа све те бљутаве појединости њене ноћне тоалете. Сад још навуку белу капу и бео ограћач — што је њеној старости много боље доликовало, а није у њему ни тако страшна изгледала.

Као све старе душе, не може ни грофица ваздан да заспи. Кад су је свукли, даде своју наслочњачу докотурати до прозора, па отпушти коморкиње. Свеће се погасе, тако да је само кандило пред иконом светлуцало. Грофица седи шијућурена, жута, опустила доњу усну, па се љуљка лево десно. Види јој из мутних очију, да ни на шта не мисли, па чисто би дошао на те мисли, да се ваља да и не љуљка од своје воље, већ је ваља да галванизам томе гони.

Од једном се промену ово мртвачко лице. Усне не дркну, а очи оживеше. Види пред собом незнана човека.

Не бојте се ништа! За име бога ништа се не плашите, запапутаће овај. Не ћу вам

ништа учинити — шта више, дошао сам, да вас нешто замолим.

Стара га гледи па ћути, као да га није разумела. Херман мисли, глуша је. Нагне јој се увету, па ће поновити своје речи.

Стара ћути, па ћути.

Можете ме усречити за целог живота, а вас не стаје ништа. Ја знам, да ми ви можете казати оне три карте . . .

Херман ћути. Грофица као да је разу-

Чему бисте ту тајну за себе задржали, продужиће Херман. Ваља да за унуке? А шта ће њима те три карте? Та то су распикуће . . . а ко не уме своје наследство да сачува, тај ће скончати у пукотињи, не помогоше му ни сви редом ћаволи. А ето ја сам честит човек . . . ја знам шта је то новац . . . за мене не ће те три карте отићи у ветар. Но, дакле? . . .

Ућути. Чека одговор а сав дркће. Грофица а да би речи. Херман паде на колена.

та реците ми ту тајну! Помислите, срећа је једног човека у вашим рукама, помислите, ја ћу — а после мене моја деца и унучад — сви ћемо вам благосиљати успомену, палићемо вам воштаницу као каквој светитељци.

Стара грофица а да би једне беле.

Херман ћипи.

Матора вештице! вели, а шкргутну зуби, сад ћу ја тебе научити говорити . . .

Па трже малу пушку из шпага.



Херцег-Нови.

мела шта он хоће, па као да мисли, шта да му одговори.

Та то је била само шала, рече већ један пут! Тако ми бога, шала је била.

Нема ту шале, упаде јој љутито Херман у реч. Сетите се само Чаплиџког. Њему сте припомогли, да дође до силног блага.

Грофица као да се устрави. За један тренут прође јој цртама нека узбуђеност — онда паде у стару ћабласту непомичност.

Хоћете ми рећи те три срећне карте, поче опет Херман.

Грофица ћути.

Тако вам љубави, тако вам њених сласти, тако вам прва гласка вашег првенчата и вашег тада радосна осмејка, тако вам људска осећаја, ако вам је никада срце узрујао, преклињем вас љубављу мужа и љубавника, вашим материнским срцем, тако вам свега, што вам је у животу свето — не одбијајте ми молбе, реците ми ту тајну! Можда је скопчана са каквим страшним грехом, можда и са губитком вечитог блаженства. Можда сте морали ћаволу душу продати? Видите, ви сте већ стари, не ћете више дugo живити. А ето ја примам све ваше грехе на себе . . . ја ћу сам за њих пред богом одговарати . . . Ох!

По грофичиним цртама прелети опет силна узбуђеност. Глава јој задркта јаче он пређе, опружи руку као да отури оружје, онде се од једном сроза, па да се макне.

Дечија посла! повака Херман, па је зграби за руку. Сад вас последњи пут питам, хоћете л' ми рећи оне три карте, или не?

Грофица не одговара — а Херман види, да је мртва.

(Свршиће се.)

## УСПОМЕНИ

мога незаборављеног друга,  
ЈОВАНА ГРЧИЋА-МИЛЕНКА.\*)  
„Exegi monumentum.“

## I.

Његова „звезда“.

Ноћ тиха . . . звезде трепћу . . .  
Месец се небом шеће,  
К’о кад баштован љунко  
Пребраја своје цвеће . . .  
Но што ли тако тужно  
За облак онај зађе? . . .  
Ах, међ цветови своји  
Једнога сад не нађе! . . .

## II.

Слутња му.

Весела срца, млади,  
У густој шећемо гори . . .  
Липа нас цветом хлади,  
Поток нам слатко жубори,  
Сред овог миља, среће,  
На челу му спазни бора, . . .  
Он сетно мени рече:  
„Ох, што с’ умрети мора!“

## III.

Стара истина.

Свуд држин меру праву!  
То веле наши стари;  
Окренти отуд главу  
Куд тебе маме чарி!  
Многи би данас сине  
Гледао сунце јарко:  
„Да света овог миље  
Не љубља тако јарко!“

## IV.

Међ љубичицама.

Мирисне зелена доља  
Од цветних љубичица . . .  
Ја с’ сетим његова бола,  
Од бола бледог лица:  
Док на пролеће дођеш,  
Мирисно моје цвеће,  
Твог певца доброг више  
Међ намнити неће!

## V.

Варљив санче! . . .

На постели је, болан,  
Блеђи од воска бледа,  
Измучен и невољан,  
Уморна, смртна гледа . . .  
Још часак који — мој данче,  
Пустиће болану душу:  
А за груд — ах, варљив санче, —  
Румену заден’о ружу!

## VI.

Пољуб.

Ја послала брезу мис’о,  
Мог златнога голуба:  
„Однес’ му поздрав лепи  
И брацкога пољуба!“  
Голуб ми натраг дође,  
Па гуче невесело:  
„Целин’о сам ти друга  
У бледо — мртво чело!“

## VII.

Сирома Миленко! . . .

Мешт песме дивне оне  
„Одби се вита грана,“  
Сад њему звона звоне  
И стара кука нана.  
Мешт да му годе срећу:  
Да мому стидну просе —  
У сандук њега међу,  
У гробље пусто носе!

## VIII.

Сиротиња.

Сиротан нема друго,  
До тврде наде, воље;  
Бори се с’ бедом дуга,  
Док сијне доба боље.  
А кад до мете дође,  
И барјак славе диже:  
У том и живот прође —  
Самрт га горка стиже!

## IX.

Из његове „Звезде“.

„Зар сваком ноћ је добра?  
Ах, прозору оном глете:  
Видите л’ тужну мајку,  
На руци јој мртво дете? . . .  
Ладно му чело, груди,  
Пољупци мајка греје . . .  
Ал живот не пробуди —  
Ах, заман, заман све је! . . .“

## X.

Питање.

Шта л’ беху твоје мисли,  
Гледећи лице своје,  
Увелу ружу сетну,  
Самртне бледе боје?  
Да л’ шану ти у себи,  
Слушају ћ звона гласе:  
Тако ће скоро, боже,  
И мене да огласе! . . .

## XI.

Живот.

Ноћаске громе пуче,  
Обори липу моју . . .  
Ја седех под њом јуче  
У трудна рада зноју.  
„Сигурним кроћи кроком  
Живота свога цели!“  
А живот од самрти  
Тек корак један дели!

## XII.

Сан.

Навлачи руво црно,  
Везива пошу свилну,  
Намешта меку косу  
У осмеху умиљну.  
С’ неба се зачу гласак:  
„Камо ћем, добри брато?“  
Он одговори сретан:  
„Ах, теби, теби, злато!“

## XIII.

Пред његовом сликом.

Ти ли си, добри друже?  
Ах, онда здрав још беше! . . .  
Гле, како с’ ове очи  
На мене тужна смеше!  
И што га више гледим,  
Он с’ смеши све то јаче . . .  
Ти с’ смешиш, друже, на ме —  
А моје срце плаче . . .

## XIV.

Творцу.

На твоју реч ће stati  
Светова спрava цела.  
Ти умеш знака дати  
Од чудотворних дела.  
Премудар, прав у свему,  
А сва моја у тебека —  
Па што не даде њему  
Од смрти горке лека! . . .

## XV.

Ох, свете! . . .

Ох, свете, чудан свете,  
Не појмим биће твоје! . . .  
Крај оног гроба, глете  
Ту седе млади двоје.  
Са плоче једне на њи  
Лубања кези зубе —  
Шта ј’ до тог њима стало —  
Они се грле, љубе! . . .

## XVI.

Сан.

Ја сневах као на дану:  
Кићени иду свати,  
Он проси девојану,  
Благослов даје мати.  
Ко да је рај у зори,  
Така је богодана!  
Свуда се песма ори:  
„Одби се вита грана!“

## XVII.

Жељено миље.

Осаму ти ми љубља,  
У мирној, светој гори,  
Сред луга, сред што дубља,  
Де извор тих жубори;  
Где цвате крин и руже,  
А тица изобиља —  
Гле, самрт твоја горка,  
Тога ти даде миља!

## XVIII.

Питање.

Где санак сневаш, брате,  
То ј’ свето место за те:  
Ту први сунца зраци  
Дрвеће росно злате.  
Крај тебе славуј пева,  
Румене цвате руже . . .  
О силном томе миљу,  
Знадеш ли штогод, друже? . . .

## XIX.

Трава.

Ветарац тихо пирну,  
Тад замириса трава . . .  
Мирис ме овај дирну,  
Ко мис’о заборава: . . .  
Нестане л’ света, људи,  
У добу заборава:  
На гробовима туди,  
Ала ће нићи трава! . . .

## XX.

Његова мајка и путник.

Оболој путник млади,  
Једва га нога носи . . .  
Пред њини стао врати,  
Од мајке милост проси.  
Мајка га гледа, гледа,  
Где сетно молит’ заче . . .  
Сети се свога чеда —  
Па тако горко плаче! . . .

## XXI.

Творцу.

Богаља знадем седа,  
Што мучно штаком кроћи;  
Оличена је беда:  
Без вида мутне очи.  
Он самрт само чека,  
Горке ти шаље сузе:  
Ти нећеш, творче, њега,  
Ти цветак мајци узе! . . .

## XXII.

Занос мајчин.

Поноћни бију сати,  
А олуј прозор тресе . . .  
Уморна стара мати  
Иза сна занесе се . . .  
Отвара сину врата,  
По мраку ноћном, густом —  
А син јој — авај туге! —  
У гробљу лежи пустом! . . .

## XXIII.

Материна брига.

То риче бес оркана,  
То громе страшно бије,  
Ко јарост разуздана,  
Бујица земљу рије.  
Крај жишака мати плаче  
У куту тужном своме:  
„Ах, како ј’ сад у гробљу  
Несретном чеду моме!“

\* У метру и оквиру његових последњих песама.

## XXIV.

Порука на онај свет.  
Спазиш ли ћаче бледо,  
Скрхане, свеле наде,  
Ослов' га, друже, лепо;  
„Је си л' ми ти, Ненаде?“  
Ако л' те љупко глени:  
Поздрав му реци мно,  
Пољуб' га мешто мене —  
То ми је братца био . . .

## XXV.

Његовој мајди.

Не плачи, добра нано,  
Није ти умрло чедо;  
Синоћ сам био шњиме,  
Дворе сам његове глед'о.  
Он седи с' Миленом горе,  
Милује лице њено,  
Изгледа чешће доле:  
Да ли му већ идемо . . .

## XXVI.

Свеједно! . . .

У жију немам вере,  
Јер дugo трајат' неће,  
А с' тога незнам мере  
Кад миља берем цвеће.  
Од грдне ј' ово шкоде —  
На добро тек штедња слути . . .  
Свеједно! у гроб воде  
И једни и други пути! . . .

## XXVII.

Међ браћом.

До зоре сад у тузи,  
Нека нас свирац прати:  
„Та доста ћемо, друзи,  
Под земљом иром спати!“  
Животу ми смо дужни —  
А самрт, ево, прети:  
Заборавимо, тужни,  
Да морамо умрети! . . .

## XXVIII.

У крчми.

Гле, мени свирац свира,  
Сред бурне, сред механе,  
Крај мене кондир вина  
И моје плаво лане.  
Ја певам, пијем, љубим,  
Срећом ми груди пуне —  
А мој Миленко, тужан,  
У ладном гробу труне!

## XXIX.

Опроштај.

Ах тише, груди, тише!  
Он спава у росном цвећу . . .  
Сузама мојим више  
Санка му гонити нећу.  
Јер људи заман туже:  
Смрт своју ћуд не мења, . . .  
Спавај ми, добри друже,  
До лепа — до вићења . . .

Бена Павловић.

## ПУНИН И БАБУРИН.

Од

ИВАНА ТУРГЕЊЕВА.

II.

(1837.)

Од то доба протекоше седам година. Ми смо као и пре живели у Москви — али ја сам међу тим постао студентом и то у другом течају — мој моје бабе, која све старија и старија биваше, поче у последњим годинама опадати и више ме неје тако књила као пре. Од свију мојих другова имао сам једнога, са којим сам се понажише дружно. Ја и он имају поготову једнаке навике. И он је љубио

песништво и више је реди писао врло лепе и складне стихове. Као што обично код младих људи бива, тако смо и ми један другоме узајмице своје тајне поверавали. Ја сам већ пре неколико дана приметио, како је мој пријатељ веома узбуђен. Често га је по више сахата нестајало, али несам знао куд је одлазио, а то дотле неје био његов обичај. Већ сам био дошао на ту мисао, да га као свог пријатеља преклињући умолим, да према мени буде искрен, кад ал он ми једном и сам са тим на сусрет дође.

„Петре“, рече он једнога дана, кад сам код њега у његовој соби седео, беше сав поруменео и осмејкујући се лупкаше ме по образу: „морам и тебе са мојом музом упознати“.

„Са твојом музом? Ти ми се врло чудно израјаваш. Као класичар! (Тада, 1837. беше романтика у потпуном цвету.) Као да се ја не познајем већ давно — са том твојом музом! Ваљда си какву песму спевао?“

„Криво си ме разумео“, одговори Тархов, све већма руменећи. „Ја сам рад да те упознам са једном живом музом, или боље да речем не са музом, него са једном такозваном Музом.“

„Ох! тако ли је то? Но, а за што је називаши својом?“

„Но, па за то . . . чекај, молим те, само један тренутак, мени се чини да она овамо долази“. . .

У том се зачује тихо лупкање хитрих ципелица — врата се отворише, а на прагу се указа једно девојче од својих осамнаест година у шареној памучној хаљиници, у црном платненом огратчу, са црним сламним шепширом на густим, меканим, смеђим, мало разбарајеним витицама. Кад ме је опазила, уплашила се и устукнула је застићена на траг . . . али јој Тархов брзо прискочи на сусрет.

„Музо Павловна, будите тако добри, па јућите унутра; та ово је овде мој најбољи пријатељ, добар и љубазан човек, а благ као јагњешће. Од њега се не морате плашити. „Петре“, окрену се к мени, „препоручујем ти моју музу — Музу Павловна Виноградова, моја мила пријатељица“.

Ја се поклоним и поздравим ју.

„Особито име, које данас први пут чујем . . . Муз?“

Тархов се на сав глас смејаше. „Е мој библијски јуначе, зар ни то не знаш, да се тако име и у библијском календару налази? У осталом и ја сам исто толико знао, колико и ти, док се несам са овом љубазном, младом госпођицом упознао. Муз! како је романтично то име, ама је за њу баш као што треба измишљено!“

Ја се и по други пут поклоним пред лепом пријатељицом мого друга. Она се приближи, ступи два корака напред и стаде. Што је истина истина, она беше доиста љубазна, али ја се ипак несам могао са мњењем Тарховим сложити и мислио сам у себи: „Не, муза не изгледа тако!“

Прте њезиног округластог лица беху нежне и фине, а из оног витког минијатурног стаса вирило је свеже здравље; али музу сам себи — а и сви ми онда — ипак са свим другчије представљао. Пре свега мора имати црну косу и бледо лице. За тим презирићи и горд израз, горак осмејак, око које се у заносу блистани још к томе све оно што се зове „тајанствено, демонско, судбинско“; — без тих особина беше немогуће представити себи музу, музу Биронову. Од свега тога ништа се не могаше опазити на лицу млађанога девојчета, које пред нама стајаше. Да сам онда старији и искуснији био, ја бих за цело обратио већу пажњу на њене очи, на оне мајушне, скривене очи, са дугим већама, које беху црне као агат и тако

сјајне и бистре, што је за цело реткост крај смеђе косе. У оном хитром, особитом погледу не много приметити никаква појетична осећаја, већ уместо тога знак страстне, све до самопрекоревања одлучне природе . . . али ја сам онда још врло млад био.

Пружих јој руку, али она ми своју не даде, а и моје кретање неје приметила, него седе, без да је шепшир и огратч скинула, на столицу, коју јој Тархов понудио беше.

„Само ћу један тренутак код вас остати, Владимире Николајевићу“, придода она тихим, али дубоким гласом, који је из тако финих усташа са свим необично звонио, а на њој се приметити могло, како је расејана била и како ју је моје присуство изненадило — „наша ме мадама не хтеде дуже, него само на по сахата пустити. А по што сте прекуће болесни били . . . с тога мишљах. . . .“

Она мушаše, све више и више расејана, а за тим приклони своју главицу. Њене мрачне севајуће очи, испод густих обрвица, прелетаху хитро час тамо час амо. У жарким летњим данима, често испред човека искоче из сухих струкова истоветне црне, светле и хитре бубице.

„Ала сте ви опака, Музо, мила Музице!“ повиће Тархов. „Та седите још мало и попите с нама једну шољу теја. . . . Одмах ћу самовар приставити.“

„Ах немојте, Владимире Николајевићу! то неје можно; ја морам безусловно одмах одлазити.“

„Та мало се бар одморите. Ваше је дисање јако убрзано . . . Ви сте се за цело уморили.“

„Ах не, несам ни најмање уморна. Та ја сам само дошла . . . хтела сам само да вас за другу књигу умолим, ову сам овде већ прочитала“. И при том извуче из цета један отрцани роман.

„С драге воље. Но па да ј' вам се тај роман допа?“ — „Дао сам јој Рослављева (стари хисторичан роман од Сагоскина),“ придода Тархов окренувши се к мени.

„Да, роман ми се допао, ма да је онај други, „Јурје Милославски“ јопи лепши, а наша је мадама сувише строга, она не воли, што ми читамо, то нам пречи посао, по њеним појмовима. . . .“

„Али Музо Павловна“. прекину је Тархов осмејкујући се, та „Јурје Милославски“ тек се не може сравнити с Пушкиновим „Циганима“, је л' истинा?“

„Тако и ја мислим“, одговори она врло узбуђена. „Ах да, још нешто, Владимире Николајевићу, немојте сустра доћи . . . Ви већ знаете где.“

„А што то?“

„Не иде.“

„Али за што не?“

Девојче слегнувша раменима хитро скочи са столице, баш као да је каква мушкица пецнула.

„Али куда, Музо, драга Музице?“ вајкаше се Тархов тужним гласом, „та седите још мало.“

„Не, не, не иде“. И вешто и хитро приђе к вратима и ухвати за браву.

„Та понесите какву књигу!“

„Други пут.“

Тархов јој прискочи, али она се у исти ма вину кроз врата на поље, да он у мал што не лупи носом о врата. — „Та ти је девојка прави гуштер“, рече он срдито, затим заминшићен седе.

Ја сам јопи остао; та морао сам дознати шта има он с том девојком. Тархов ми неје ништа затајио. Приповедаше ми, да она припада нижем простачком сталежу и да је трговкиња женских накита, да је он њу тек пре три недеље први пут у једном помодном дућану видeo, у коме је, по наредби његове

сеје из провинције, један жески шешир наручио; да се на први поглед у њу заљубио и да му је испало за руком, да се други дан могао шњоме на сокаку разговарати. Још ме увераваше, да и она према њему неје равнодушна.

„Само те молим“, припада ватреном, „немој само ништа о њој рђаво мислити, та она ти је права и мила чевиност. А и међу нама се заиста неје ништа прекорнога десило...“

„За чим ти из свега срца жалиш, о томе не сумњам, пријатељу“, прекинем га ја. „Но, причекај само — све ће то у своје време доћи.“

„Томе се и ја надам!“ одговори Тархов. „Али то девојче, брате, кажем ти, то је девојче, како ћу само да ти кажем — тип, знаш ли, новије школе! Ти неси времену имао, да је тачно упознаш. Она је дивља, па још како дивља, права дивокоза! А при том је пуна веселости — самовоље, ти о томе ни појма немаш! У осталом ти морам казати, да ме баш то њено дивљаштво дражи и да ми се баш то на њој допада. То ти је доказ самосталности. Ја сам у њу преко ушију заљубљен.“

Тако је продужио Тархов даље, узносећи преда мном хвалу његовога „плама“ и још ми је прочитала почетак од једне песме, у којој је њу под насловом: „Моја музга“ спевао. Признати морам, да ми се ти његови срдачни изливи ни најмање несу допадали. У мени се беше пробудила нека тајна зависност према њему; и ја сам га с тога на скоро оставио.

На неколико дана после тога случајно сам ходао кроз редове разних дућана бачарских (гостионјевор). То је било баш једне недеље пред вече, купаца сијесија, на све стране гурање и навала; крештећи гласови трговачких помоћника, којима светину примамљиваху, врло ме непријетно дирнуше. Кад сам већ све, што ми потребно беше покупавао, помишљао сам само на то, како ћу да се извучем из те навале и граје трговачке — кад у један мах убезекнуто застанем у једној пиљарској буди, опазим пријатељицу мого друга, Музу Павловну! Она ми стајаше са стране и гледаше на другу страну, а на њој сам опазио, као да је на нешто испечкивала. После кратког устезања одлучим се, да јој приступим и да је ословим. Још несам ни праћ од буде прекорачно и баш сам хтео капу скинути да је поздравим, а она ти се поплашено натраг повуче и приступи једноме старијем човеку у отрцаном капуту, коме је баш пиљар једну фунту сува грожђа измерио — и ухвати га под руку, као да хтеде код њега заштите потражити. Старац јој се окрене — и представите си само како сам се морао изненадити — кад сам у њему познао Пунина, мого старог пријатеља Пунина!

Да, он је то био, и телом и душом; та оно беху његове пламене, сузне, малене очи, његове дебеле пуне усне, његов отомбољен, дугачки и зашиљени нос. У целоме он се за тих седам година врло мало променуо, тек што се мало подбуњио.

„Никандер Вавилићу!“ повикнем ја, „Та зар ме не познајете?“ Пунин се очевидно скрушио, разјапно уста и гледа у мене....

„Немам част...“ дода он, а за тим умуче и закреча колико га грло доносило: „Господичић из Тројицка! (Добро моје бабе звало се Тројицки). Та је то могуће, тројички господичић?“ — Фунта суварка испаде му из руке.

„Потпуно тако“, одговорим ја, подигнувши му грожђе, те га загрлим.

Од радости и изненађења чисто му је престало дисање, те неје могао речи проповити; брзо скиде капу, и ја приметим да му је и оне две три длаке косе са потиљка нестало, а „јаје“ беше сада у потпуној савршено-

ности. Како се Музга за време те сцене нашега познанства понашала, не знам, јер несам на њу пазио. Да је то Пунино узбуђење пробудила нека особита приврђеност према мојој личности, о томе ни најмање не сумњам; ја сам био таке природе, која ни један изненадни удар не могаше подносити. Осетљивост сиромашног човека!

„Ходите к нама „љубазни господичићу“, прошапућа он пајпосле; „јељ-те, ви се ваљда не ћете стидети, да наше скромно гњезданце походите? Као што видим, ви сте већ студент?“

„Ако ви дозволите, ја бих се врло радовао...“

„Ви ваљда немате сад никаква послага?“

„За сад баш никаква.“

„Но, то је баш прекрасно. Како ће само Парамон Семеонић задовољан бити! Данас ће и он раније кући доћи но обично, а и њу не-дељом пушта њезина мадама к нама. Еј, та — у мало што са свим не заборавих, ја сам вам постao са свим конфуз. Та ви још и не познајете нашу нећаку...“

Ја му брзо одговорим, да до сада несам ту срећу имао.

„Па наравно. Ви је до сада још несте видели. Музга...“ Опажате ли ви млади господине, да се та млада госпођица зове Музга — то неје име за подсмех, него баш њено право име. Шта ви велите на ту аналогију, која у њезиној особи и имену лежи?“

„Музице, представљам ти овде господина...“

„Бодров“, пришапним му ја.

„Бодрова“, понови он. „Музице! Добро запамти. Ти гледаш пред собом најузоритијег, најљубазнијег младог човека. Судбина ме је шњим упознала, док још врло малецан беше. Надам се, да ћеш га и ти заволети и ради гледати.“

„Ја јој се дубоко поклоним, а Музга, румена као турчинак, бацила је на мене испод својих спуштених обрва један хитар поглед, а за тим је очи к земљи оборила.“

„Ах“, помислих у себи, „та и ти си ми једна од оних, која у неприлици не бледи у лицу, него румени: то морамо добро запамити!“

„А и од вас се надам, да ће те према њој имати прирења“, примети Пунин; „ми је несмо васпитали за помадарку“, за тим остави буду, а Музга и ја упутимо се за њим.

Кућа у којој је Пунин станововао, налазила се доста далеко од базара, и то у баштенској улици. Путем приповедаше ми мој стари учитељ појетике што-шта поближе о своме животу и занимању. Од нашег растанка, прокрстарише он и Бабурин читаву Русију и час овде час онда беху у служби, док пајпосле, а то је од прилике тек од подруг године, не нађоше стална склоништа у Москви. Бабурин је испало за руком, те је добио место као књиговођа у писарници код неког богатог фабриканта. „Место, које баш не доноси бог зна каку корист“, примети Пунин уздизући, „много послага а мало користи, ... па опет, шта зна човек, хвала Богу и на томе! А и ја се паштим да приватним сахатима или преписивањем по нешто заслушим, али на жалост сав мој труд остао је до сада на празно и без користи. Мој је рукопис, као што га се можда још сећате, од старог кова, не одговара да нашијем укусу, па онда ми опет и у погледу инструкција у многоме уштрба наносе и ове моје хаљине, а после још бојим се, да за наставу из литературе несам више за данашњи укус, ето, тако вам дакле седим без сталног занимања.“

„Да, да, верујем, а и ви се одричете старих богова, па се обраћате к новима?“

„Но, а зар ви не, Никандер Вавилић? Зар ви одиста још поштујете вашег старог Хераскова?“

Пунин стаде и пружи руке у вис.

„У највећем степену, господине мој, у нај—ве—ћем сте—пе—ну!“

„А Пушкина, зар њега не читате, зар вам се он не допада?“

Пунин опет подиже обе руке горе.

„Пушкина?“ повика он, „Пушкин је змија, у зеленом грању седећа, а славуљским гласом певајућа!“

Докле смо се тако с Пунином забављали и по незграпном и цигљом патосаном тротуару Москве корачали, и то оне вароши, која се назива „бела каменита“, а овама у њој ни камичка нема, нити је и најмање бела, Музга се непрестано уз нас држала и то са стране Пунину. Говоривши о њој называ сам ју: ваша нећака. Пунин је неко време ћутао, чешкао је потиљак и полако ми рече, да он ју само тек тако својом нећаком назива, али да му она неје никаква рођака, него сирота, коју је Бабурин у Ворошишу без родитеља и од читавог света остављену нашао и однеговао; а што се тиче њега, Пунина, то је и он може исто тако својом ћерком назвати, јер ју као своју рођену кћер љуби. Не сумњам, да је и Музга, ма да је Пунин полако говорио, све добро разумела, што је он казао; јер се на њој приметити могло, како се једи и стиди: сен и беја наизменче се измењиваху на њезином лицу; а трепавице и обрве, усне и јаме на носу покретаху се и дрхтаху.

Све то беше красно, смешно и необично.

Најпосле стигнемо до „скромног гњезданца“. И заиста човек мора за то гњезданце рећи, да је скромно, и више него скромно. Оно се састојало из једне поготову са свим у земљи уривене кућице, са кровом од шиндре и са четири мала прозорчића са сокака. Собњи намештај беше сиромашан, а боме и прљав. Између прозора и на њима висило је туце омањих тицијских клетака са шевама, канарицама, штигљицима и чизама. „Моји поданици“, рече Пунин свечано, а при том показиваше прстом на тице. Тако што у ћосмо и тек што је Пунин наложио Музи да пристави самовар, кад се у исто доба и Бабурин указа. Мени се учинило, да је он још већима од Пунина остале, ма да му је ход као и пре сталан, црте на лицу оне исте, само је већима ослабио, образи му усахнули, а његова црна брада прошарана је седим длакама. Он ме неје познао, а неје показао ни особито радовање, кад ме је Пунин именовао; само што је очима жмирнуо и што ми се поклонио, за тим ме је сувопарно и чисто омаљавајући запитао: да ли моја „стара“ још живи — и више ништа. Изгледаше, као да ми оно његово понашање казати хтеде: „Посета једног племића за мене не вреди много, она ми баш ни најмање не ласка.“

Републиканац, као и пре! Музга опет дође; једна стара бака носаше за њом један доста прљав самовар. Пунин скува теј, наспе мени, као госту, једну чашицу, па онда Бабурину, Музи и себи. Бабурин сећаше међу тим за столом, подупрвши главу не обе руке и гледаше суморно око себе. Но при теју беше нешто мало разговорнији. Он беше незадовољан са својом службом. „Тврда ципија најнижег степена, а не човек“, рече о свом принципалу; „његови подчињени нису у његовим очима људи — измети, који ништа не вреде; ма да он сам пре краткот времена неје био ништа боље. Оличена грамзивост; горе је код њега него и у владиној служби! Читава овдашња трговина оснива се ли на превари и обмани, и то је једино, што је одржава!“

Пунин само уздисаше и махаше главом на те суморне речи, а Муза је непрестано ћутала и занимала се очевидно мислима, какав ли сам ја човек, да ли умем ћутати, или сам брђавац — па и ако ћутим, да ли немам ваљда својих споредних намера. Њене црне немирне очи севаху на мене испитујући, шта више, скоро непријатељски испод оборених трепавица, . . . . скоро ме подузе језа од тих погледа. Бабурин говораше ретко с њом, али му је ипак глас, кад је с њом проговорио, звонио више пријатељски него очински.

Пунин се на против отворено шалио с њом по свом начину, али му је она нерад одговарала. Он је називаше снежном кокицом, снежном птичицом.

крила и почне јасно цвркнутати. Док је она иевала, седео је Бабурин и неје се макнуо, пратио је певање само опруженим прстом, и превртала је очима. Ја се морадох гласно на-смејати . . . ни Бабурни ни Муза се не о-сменуше.

Пре мога одласка зачуди ме Бабурин с једним изненадним питањем. Хтеде знати од мене, као наученог човека, који похађа универзитет, каква је личност био Зено.

„Којег Зена, мислите ви?“ запитам га зачућено.

„Но Зена, старог мудраца. Та то тек не може бити, да вам је тај непознат?“

мојим писаћим столом! — Али Зено?! — Где је Бабурин само Зена нашао? — Застарело!“

Кад се праштах с њима, наваљиваше Пунин, да их сутра дан, у недељу, походим. На против Бабурин ме не позва у посету, него само примети кроз зубе мрмљајући: да забава међу простим људма, који стоје на ниском друштвеном ступњу, мени не ће велико задовољство, а ни мојој „старој“ баш врло мило бити . . . . Али овде га прекидох и дадох му познати, да воља моје мајке неје више за мене закон.

„Али управу добра несте ви још примили?“ запита Бабурин.

„Не, још несам“, одговорим му.

„Но, па онда сте ви . . .“ Бабурин не



## Манастир Дубровицки у Херцеговини.

„За што називате госпођицу Музу баш снежном кокицом?“ запитам га.

„Е, што је тако ладна“, одговори он смешићи се.

„Разумна је она,“ дода Бабурин, „као што младој девојци пристоји.“

„Та ми је можеме и нашом домаћицом звати, шта велиш ти на то?“ повика Пунин; „но, Парамоне Семеонићу, имам ли право?“ — Бабурин срдито сабра обрве, Муза се окрену . . . . Ја онда још несам знаю, што је то значило.

Тако неколико часова проћоше не баш весело, ма да се Бабурин трудно, да друштво забавља. Тако је на пример допузио до кавеза, отворио канарици врата и командао јој: „Марш на ноље на кубе и прави нам концерат.“

Канарица излети на поље, седне на кубе, то јест, на Пунинову ћелу, окретала се кокетно с једне стране на другу, протресе

шта о њему. „Филозоф је био,“ одговорим  
му најпосле.

„Зено је онај исти мудрац“, поче Бабурин лагано, некако поучним тоном, „који је рекао: да трилење није зло, јер га стрпљење савлада; али једино добро на овој земљи, рече он, јесте правда; да и сама врлина неје ништа друго, него само правда! — Ја знам ту изреку од једног овдашњег становника, скртног притељатеља многих старих књига; она ми се од свију најбоље допала. Али ја видим, с таким стварима се ви тамо не занимате.“

Ту имајаше Бабурин дабогме право. Са таким предметима се заиста нисам занимао. Од мога доласка на универзитет постао сам и ја бар такав републиканац, као што је Бабурин био. О Мирабо-у и Робеспјеру могао сам с одушевљењем говорити. Па не само Робеспјера, него шта више, и Фукје-Тинвилда и Андре-а Шењера слике висиле су над

доврши започету реченицу, али је ја у мисли допуним.

„Још дечко!“ — „Збогом,“ рекох и изи-  
ћох нагло на поље.

Баш хтедох из дворишта на сокак изи-  
ћи, кад дотрча Муз за мном, стисну ми у  
руку једну завијену артијицу и одмах је  
опет нестаде. Код најближег фењера разви-  
јем је и једва могох прочитати ове, с оловком  
хитно написане речи: „За име Бога,“ писала  
је Муз, „дођите сутра после службе у  
Александрову башту до торња Кутафи, ја  
ћу вас тамо чекати и надам се, да ми молбу  
не ћете одбити, немојте ме унесрећити,  
морам вас безусловно видети.“

Ортографских погрешака неје било на артијици, али је била са свим без интерпункције. Дођох кући, но несам знао шта о тој ствари да мислим, све ми је нејаснија бивала.



Кад се други дана приближим торњу Кутафију — беше то почетком априла, пупољци почеше пупити, трава блисташе у слабом зеленилу, а врабци цвркатаху јасно и бише се у још голим зовиним џбуновима — притетим на моје велико чудо, да ме Музу већ чека на странпутници не даље од ограде. Она је пре мене дошла. Ја баш хтедох к њој, кад ми она пође на сусрет.

„Ходите ближе к зиду Кремла, овуда иде силен свет,“ повика она са спуштеним очима и пође брзо напред, а ја за њом.

„Музо Павловна,“ почнем ја говорити, али ми она не даде доћи до речи.

„За име Бога,“ прекиде ме она, „не мислите, молим вас, ништа зло о мени. Ја сам вам писала једно писамце; молила сам вас за један састанак, јер . . . но, јер се бојим . . . мени се јуче учинило, да сте се на мене смејали. — Али вам морам казати,“ на једаред застане и сву своју снагу прибрашви са неком страстношћу и узбућеношћу, рече „ако само и једну речцу споменете . . . ако кажете, где смо се састали — скочићу у воду и учинићу мом животу крај!“

Први пут ме погледа са њеним испитујушћим и оштрим погледом, који ми је већ познат био.

„Хм,“ мишљах, „та је у стању то учинити, чини ми се доста је одважна за то.“ Гласно додам ја умиривајућим поверљивим тоном: „Како само можете тако што о мени мислити? Ја ваљда не ћу једног доброг пријатеља издати и њему и вама шкодити? Па онда и у вашем одношају према њему колико ја знам нема никаквог зла . . . Што се мог ћутања тиче, можете са свим мирни бити.“

Она ме пусти да изговорим, неје се макнула с места и не погледа ме више.

„Морам вам још нешто казати,“ настави она опет даље идући, „иначе би ме ваљда могли за претерану или луду држати. Морам вам поверити, да онај стари намерава узети ме за жену!“

„Који стари? Та ваљда не ћелави? Пунин?“

„Е да, — не тај; онај други . . . Параон Семеонић.“

„Бабурин?“

„Он, да.“

„Је л' то можно? Зар вам је учинио понуду?“

„На жалост!“

„Но, а ви сте му наравно дали кошар?“

„Не, ја сам саизволела . . . јер сам онда још дете била, несам појмила. Сад дабогме . . . то је са свим другчије.“

Ја пљесну рукама. — „Бабурин — и ви? Та он мора бити близу педесет!“

„Четрдесет и три, каже он. Али то је све једно, па ма двадесет и пет година имао, не ћу поћи за њега. Какав би то живот био. Ни једног пријатног погледа, ни једног осмејка, често по више недеља! Параон Семеонић је мој добротвор; ја му имам много захвалити, врло много; он ме је узео, одгајио; без њега не знам шта би од мене било; морам га љубити и поштовати — као оца . . . али његова жена бити! Волијем смрт! Боље одмах у гроб!“

„За што непрестано спомињете смрт, Музо Павловна, за што одмах очајавати?“

„Као да је живот баш тако леп! Па и самог вашег пријатеља, Владимира Николајевића, љубим ја, рекла би некако, само пола из невоље и очајања, — а још тај стари са његовом понудом! . . . Пунин, и кад постане са својим сувонарним стиховима несносан, бар не улива у човека страх; не треба му, читаве вечери, кад се човеку од умора очи склањају, читати Карамгинову руску историју. Шта су мене, у мојим годинама, ти старци? А поред свега тога ме још држе за ладну. Као да се човек у њиховом друштву може

загрејати! Ако ме усхтеду присилити, ја ћу побећи. Сам Параон Семеонић припovedа саму слободу; е па добро, и ја хоћу да сам слободна, шта имам иначе од живота! Кад сви треба слободни да буду, за што онда мене држе у затвору? Ја ћу му то сама казати. — А ако ме ви издате, онда сте ме, немојте заboraviti, последњи пут видели.“

На један пут стаде на сред пута, њено лепо, свеже лице изражаваше чврсту самовољу, непоричну одважност.

„Тархов има ипак право“ помислим у себи у том тренутку, „та девојка је прави тип наше нове школе.“

„Ја сам вам већ казао, од мене се немати шта бојати“, понових ја умиривајући је.

„Заиста? Па онда . . . Ви споменусте мало час нешто о нашем одномају; дакле и онда, кад тај . . .“ Она ћута.

„Ни у том случају немате се чега бојати, Музо Павловна. Ја вам се не намећем за судију а — ваша тајна остаје овде“ — показах на моје груди — „закопана. Ја умем, верујте ми, ваше поверење ценити . . .“

„Где вам је моје писмо?“ прекиде она на једаред моја уверавања.

„Овде је код мене.“

„Дајте ми га . . . брзо, брзо!“

Извадим из цепа писамце, што сам јуче добио. Музу га ухвати са њеном маленом, жилавом руком, стајаше један тренут преда мном, као неодважна, да ли да ми захвали, али на једаред се окрену и оде доле уз брежуљак, на коме бесмо, без да се са мном опростила.

Ја сам гледао за њом и на ону страну, куд је она пошла. Не далеко од торња стаја у алмавиви замотан (ти огратачи беху онда баш у моди), један човек, у ком ја и из даљине познадох мога пријатеља Тархова.

„Ах, пријане“, помислих, „ти си дакле знао за овај састанак, кад га издалека гледаш.“

Звиждикајући једну песмицу отидем кући.

Тек сам другог јутра попио мој теј, кад Пунин дође к мени. Долазно ми је збуњен, поклони се неспретно неколико пута, обазирао се по соби, и извињавао је своју неучтивост. Ја похитим да га умирам. Ја припознајем моју кривицу, мишљах, Пунин је дошао да од мене новаца узајми. Али он не мољаше ни за шта, него само за једну чашу теја, јер је машина за теј још на столу била.

„Не без зебње и устезања дођох к вама,“ поче он, по народном обичају међући парче шећера за тејом у уста; „самог вас се наравно не бојим; на против ваша штovana госпођа мајка улева ми велики страх! И моје одело, као што сам већ био слободан ренити вам, допушта ми само скроман бити. Код куће доста добро, па и на улици још подноси, али кад човек уђе у палате и позлаћене одаје богаташа — упада му његова сиротиња у учи и збуни се.“ Ја сам становао у двема скромним собама у полуспрату и заиста не би ником на ум пало, да назове кућу моје мајке палатом и моје собе позлаћеним одјама; али сам ја већ одавна познавао начин говора мог старог пријатеља, а да би му то за зло узео и као подсемех тумачио. Он ми пребациваше, што га прошлог дана несам посетио. „Параон Семеонић вас је очекивао, ма да је уверавао, да ви ни по што не бете доћи; и Музу је за вас распитивала и очекивала вас.“

„Шта, и Музо Павловна?“ запитам.

„Да, и она. Јел'те, лепа је девојчица из ње изашла! Шта велите?“

„О заиста, дивно дете!“ потврдих.

Пунин хитро превуче руку преко своје ћелаве главе. „Вила, господине, бисер је она, драги камен, за цело, за цело!“ Он се најзе к мени и шапну ми на уво. „И у њеним

живлама тече племићка крв, само — ви ме разумете — од леве стране: Плод јела забрањене рајске јабуке. Е, родитељи јој умреле, сродници не хтедоше о детету ништа да знаду, оставише га његовој судбини! тако не оста ништа, него очајање и смрт од глади! Ту се појави Параон Семеонић, праведник пред Богом, и показа се као избавитељ! Он узе створење божије, одену га, неговање га, и одрани птичицу до летења, док је нама на радост узрасла. Кажем вам, редак, достојан човек!“

Пунин се јако нагне на столицу, подигне руке и шапуташе тајанствено опет пригнувши се: „И Параон Семеонић је . . . зар ви то не знаете? — од високог порекла — такођер од леве стране. Кажу, да његов отац неје нико други него — сувенир Георгијски кнез из племена краља Давида . . .“

„Како вам се то чини? Мало речи — па колико лежи у њима?! Крв краља Давида! Јелте, то је много? По другим казивањима био је отац Параона Семеонића неки индијски шах Бабур, бела kost! И то је, јелте, лепо? Ax!“

„Зар су и Бабурине, запитам ја, у његовој младости одбацили или његовој судбини оставили?“

Пунин почеша опет своју ћелаву главу. „Наравно! И још грозније него нашу младу краљицу! Од најраније младости непрестана борба за опстанак! Ја сам ту прилику употребио, и за слику нашег добротвора написао једну песму, коју ћу вам доцније једаред прочитати.“

„Тако?“ повичем ја, „дакле отуд је он постао републиканац!“

„Не, неје отуд“, одговори Пунин у својој простоти. „Оцу је он одавна оправдно; али неправду не може да сноси, туђи јади га дирају дубоко у срце.“

Ја баш помиšљах, како би могао навести разговор на оно, што ми је Музу јуче поверила, на Бабуринову понуду о женидби, али не знадох управо, како да започнем, кад ме Пунин сам из неприлике извуче.

„Зар ви несте ништа приметили?“ запита ме он из ненада, лукаво пшиљећи очима.

„Зар је било чега особитога кад вас?“ запитах га ја од моје стране.

Пунин се обазре, као да се хтеде уврить да ко год не прислушкује, па онда поче свечано: „Наша принцеза, наша Музу ће скоро бити уodata дама.“

„Како то?“

„Скоро ће се звати госпођа Бабуринова!“ изговори Пунин с неким усилјавањем, ударајући се неколико пута по колену и климајући главом као неки хинески идол.

„Неје можно!“ рекох с притворним чућењем.

„За што да неје можно, дозволите ми запитати?“

„Јер јој Параон Семеонић може отац бити; јер така разлика у годинама сваку могућност љубави исказујује — од невестине стране мислим.“

„Искључује?“ упаде ми Пунин у реч. „А благодарност, чистота срца и осетљивост? . . . Искључује! Треба да помислите, да је Музу узорно васпитана девојка, која ће срећна бити да заслужи наклоност Параона Семеонића, његову утеху и његову потпору — једном речју, да буде његова жена; зар неје то и за таку девојку највећа срећа? То у осталом и она сама увиђа. Пазите један пут добро на то. Музу је у Параона Семеонићевом присуству пуну поштовања, стрепње и бојазни и усхићења.“

„То је баш несреща, Никандеру Вавилују, да је она у његовом присуству пуну бојазни, Кога љубимо, пред оним не дрхнемо и не бојимо га се.“

„И с тим се не слажем! Ја на пример: може ли јој Парамона Семеонића више љубити него ја? и ја . . . но, ја дрхћем пред њим.“

„Ах ви — то је са свим нешто друго.“

„За што нешто друго? за што? за што?“ прекиде ме Пунин. Једва га познадох, тако се зажари и распали; заборавио и свој особити начин говора.

„Не,“ продужи своје тврђење, „ја видим да ви немате око оштроумља. Ви несте испитач срца!“ — Ја се оканух даљим протусловљем га разуверавати, и предложим му, да би га расејао, да по старом начину ма што год с њим читам.

Пунин ћуташе.

„Што из стarih, правих?“ запита најисле.

„Тих немам, али имам нове.“

„Нове?“ понови он не верујући.

„Па да, читајмо што из Пушкина“. При том ми падоше на памет његови „Цигани“; ту је било баш једно место, које се могло применити на старе људе. Пунин прогунђа нешто, али га ја посадим на диван, и почнем читати. Кад дођох на једно место, где стоји: стари човече, грзни човече, убиј ме, туци ме и т. д. пусти ме Пунин стихове до краја испичати — али онда скочи нагло:

„Не, не могу, не ћу дуже да слушам тог писца,“ викаше јако узбуђен, „То је неморалан паскилант, лажа . . . који ме узбуђује. Не могу! Допустите ми да моју да-нашију посету искринем.“

Ја га наговарах да још остане, али он оста тврдоглаво при том, да мора ићи, јер су га ти стихови тако узбудили, да мора ићи на свежи ваздух. — Кад се прашташе, не хтеде ме погледати, као да сам га увредио.

На скоро за њим одох и ја од куће и упутих се управо к Тархову.

По старом ћачком обичају уђох, без да кога питам, у његов стан. У првој соби не беше никога. Ја викну јасно његово име и хтедох баш, кад не добих одговора, опет отићи, кад се врата од друге собе отворише и мој пријатељ се указа. Он ме чудновато погледа и стиште ми ћутећки руку. Мени се чињаше, да му ма из каквог узрока несам баш добро дошао; но ја се не обазирах даље на то и саопштим му Бабуринову намеру са Музом. Та вест као да га неје баш са свим зачудила; он седе лагано за сто и посматраше ме тако пажљиво испитујући, да ми се чинило као да ми хтеде рећи: „Но, шта је даље? Шта ти сам мислиш о томе?“

Његово ми је лице некако долазило поругљиво.

То ме је дражило, да му моје миње отворено исказем, а то је, да је сваки човек дужан личност и слободу другога поштовати, — једном речју почнем му, као што ја мишљах, поучну и корисну лекцију читати. Док сам ја тако говорио, ишао сам, јер ми је тако угодније било, по соби горе доле; но Тархов ме је пустио да говорим и неје ме ни једном речју прекинуо. Он оста непомичан на својој столици и само чешљаше прстима своју младићку браду.

„Ја знам“, рекох му . . . (шта ме је управо побудило, да му дајем савета, то не знам, јамачно је била само завист, јер иначе баш несам био проповедач морала) — „ја знам и уверен сам да ти љубиш Музу и да она тебе љуби; да то од твоје душе неје тренутна ћуд, и то се надам . . . али узмимо (и ту стадох скрстивши руке на груди) — узмимо да ти твоју страст задовољиш, шта ћеш онда? Узети је ваљда не ћеш! Међу тим си утамнио срећу једне пријатиње, невине девојке, а осим тога и срећу њеног поштеног добровора и т. д.“

У том смислу трајаше мој говор читаво четврт сата, а Тархов још једнако ћуташе. Његово ћутање ме најпосле убезекну. Ја га по кадкад погледах са стране, не само да видим какав утисак учиниште моје речи на њега, него и да сазнам, за што ми не одговара и седи као глув и нем. Најпосле као да му се лице промени; збиља виде се на њему немир, дугочасност и нестрпљење и — чудновато — између тога опет нека веселост, коју сам већ и у почетку на њему приметио.

Не знатох, да ли да себи честитам успех моје придике, или шта се у њему догађаше, кад на један мах Тархов скочи, руке ми нагло стиште и хитро повика:

„Хвала, хвала . . . што си ми истинит пријатељ . . . знам ја то . . . али сад, молим те, остави ме самог.“

„Ти си јако раздражен . . .“ почех ја. „Ја, раздржан?“ насмеја се гласно Тархов, али се одмах сабра и одговори: „Та да, дабогме; како би и могло другчије бити. Морам о твојим речима размишљати, али . . . сам!“ И опет ми стиште руку: „Дакле, збогом брате, збогом!“

„Збогом“, поновим ја и бацим у одласку још један последњи поглед на Тархова. Он се чињаше задовољан. — С чим? с тим, што сам му као прави пријатељ показао клизави пут, на који се упутио — или тим, што ја одлазим? Најразноврсније мисли ми се врзаху по глави до оног тренутка, кад стигох до Бабурина и Пунина, јер још истог дана одох к њима.

Пунин ми рече, да су ме прошлог дана очекивали; али ме данас за цело не очекиваху. Заstadtох све код куће и сви се зачудише мом доласку. И Бабурин и Пунин беху болесни. Пунина је болела глава и лежао је као исплетена переца згурен код ниске пећи, глава завијена у шареној марами, на свакој страни на слепом оку по попа расеченог ладног краставца. Бабурину је жуч прецла у крв и беше mrk у лицу, око очију широки црни котури, чело набрано, а брада необрђана — слабо је налично на младожењу. Хтедох одмах отићи, али ме не пустише него ме почастиште тејом. Тако проведох невесело вече. Муза дабогме беше здрава, шта више, не избегаваше ме као иначе, но за то је била на нешто срдита . . . Најпосле се не могаше дуже уздржати и тајно ми прашашу, кад теј донесе: „Ма шта ви казали, ма колико труда ви себи дали, не ћете опет ништа испословати . . . то вам ја кажем!“ Зачуђено је погледим и запитам је, употребивши згодан тренутак, такође шапутајући: „Шта хоћете с тим да кажете, ја вас не разумем.“ „Но“, одговори ми, а црне очи јој севаху срдито испод спуштених трепавица и упреше се у мене: „ја сам све чула, што сте ви данас тамо казали, али вам за то не ћу бити захвална; у осталом не ће тако бити, као што ви мислите!“ — „Дакле ви сте били ту?“ вивичем и нехотице. У том тренутку окрену се Бабурин случајно к нама, а она оде брзо од мене.

После десет минута беше опет код мене. Изгледао је, као да је то весели, што може мени у присуству њеног заштитника, пред његовим очима дрско пришантавати, а притом неје пазила на нужну предосторожност, да он ништа не примети. Позната је ствар: са свим на окрајку провале ићи, с опасашћу се играти, то је велико задовољство женске. — „Да, ја сам била ту.“ шапуташе Муза, без да лице промену, само јој носдрве лако дрктаху и усне јој се грчевито мицаху. „Да, па ако ме Парамон Семеонић запита, о чему сам сад с вами шапутала, не би се бојала, да му одмах и сама кажем.“

„Будите паметни, немојте тако непажљиви бити“, говорио сам јој; „занста, као да је нешто приметио.“

„Ја вам кажем, да сам готова сама му казати. Али ако ви мислите, да ко год опажа, то се варате. Онај један лежи код своје пећи и ништа не чује, а онај други је задубљен у своје мудровање. Не требате се бојати! „Музин глас беше мало јаснији, а образи јој се осуше осветљивим руменилом. Никади досад не изгледаше тако лепа. Кад је склада посуђе од теја са стола, кад је служавнике и чаше на место остављала и по соби овамо онамо ходала, било је нешто гипко, примамљиво у њеном ходу, чинило мисе, као да је из младе девојке постала жена, као да ми њено понашање хтеде рећи: „Мислите о мени шта хоћете, ја знам шта чиним и вас се не бојим!“

„Да“, мишљах, „ова мала вештица је први тип најновије школе, дивно створење! До душе изгледаху ми те мале руке, као да би и ударати могле . . . Но, па шта би то чинило . . . несрћа не би баш тако велика била!“

Кад одох, испрати ме она у предсобље, наравно не из учтивости него, из неке освете. При растанку је запитам: „Кажите ми, да ли га одиста тако срдачно љубите?“

„Пх, да ли га љубим или не љубим, то ја сама знам, а и не тиче се никога; у осталом, што мора бити, то не можемо избећи!“

„Чувајте се, не играјте се ватром, . . . можете се опећи!“

„Боље је опећи се, него смрзнути се. Али ви са вашим саветима, . . . од куд знаете ви тако извесно, да ме он неће узети? Од куд знаете, да ли и сама хоћу да се удајем? Па ако ја и пропаднем . . . шта се то вас тиче?“

Она ми затвори врата пред носом. Враћајући се кући, сећам се како сам се тајно радовао тој мисли, да мога пријатеља Владимира „нови тип“ жене може скупо стати. Његову нечуvenу срећу морао је ма чим платити!

Да ће он бити најсрећнији човек, у то сам на моју жалост једва мога сумњати.

Три дана је прошло. Ја сам седео у мојој соби за писаћим столом и занимао сам се мање мојим послом, него мојим доручком, кад чух неки колебљиви ход, подигох главу и оста седећи као окамењен. Преда мном стајаше непомично, као покров бледо, жалосно створење . . . Пунин! Полако шапљеши гледаху ме његове мале сузне очи; нека блескаста плашљивост лежаше у њима, руке су му висиле као два празна рукава.

„Никандер Василић! шта вам се догодило. Како сте ушли? Није ли вас нико видео? Говорите, шта вам је?“

„Нема, оде!“, шапуташе он као какви аутомат тихим, промуклим гласом, да се једва чути могло.

„Кога нема, ко оде?“

„Муза. Но ћу побегла, оставила ћедуљу.“

„Да. Захваљујем — пише — на свему, али се више не ћу вратити. Немојте ме тражити. Ми питамо овде, онде, куварку; нико не зна нинита. Опростите, не могу јасно да говорим. Глас ми је као промукао.“

„Музин Павловна вас је напустила?“ повићем ја. „Но, па шта вели господин Бабурин? Јамачно је у очајању. Али шта мисли чинити?“

„Ништа, баш ништа. Хтео сам трчати гувернеру: он ми је забранио. Па онда сам хтео и полицији јавити; и то ми није донустио, и шта више расрдио се био на мене. „То је била њена веља,“ рече он, „ја јој се не ћу противити.“ Па и на посао је ишао, наравно са скрушеним срцем; веома ју је јако љубио. Ах, како смо је обое радо гледали!“

Ту се Пунин први пут изјаснио, да неје пањ, него човек са дубоким осећањем; онда

подиже обе песнице и спусти их опет на своју сјајну белу главу.

„О, неблагодарна!“ уздахне он, „коју је хранио, појно, избавио, одевао и власпитао, коју је неговао и ко се за спас њене душе бринуо? . . . Па сад све заборавити! Да богме мене напустити, то неје баш тако велико зло, али њега, који јој је све и сва био, Парамона Семеонића! . . .“

Ја сам га молио да седне, да се одмори . . . Пунин одбијаше понуду машећи главом. „Не, то неје нужно. Ја сам к вама дошао . . . за што управо, не знам. Код куће, сам, било ми је страшно, бојим се помеђу памењу; кад сам само очи склопио, видео сам је преда мном и викао сам: Музо, Муска! да човек полуђи! Али да, сад знам за што сам дошао. Ви сте ми пређе читали оне гадне стихове оног старог, грозног човека. За што сте то чинили? Да несте ваљда што знали, . . . или само погодили?“ Пунин ме погледа. „Пријатељу, Петру Петровићу,“ повика он на један пут држћући и тресући се, „ви ваљда знаете, где је она? Пријатељу, код кога је побегла?“

Ја се и нехотице нађох у неприлици и оборим очи.

„Је ли она у свом писму што рекла,“ запитам га . . .

Она нам пише, да нас напушта, јер она љуби другог. Драги пријатељу, ви јамачно знате где је она! Избавите је, ходите, хајмо к њој, да је наговоримо, да се покаже, да се поврати. Помислите само, да ће коме срце пући за њом!“ Пунин на мањак поцрвени, крв му се попе у главу, он паде тромо на колена преда мном: „Избавите ју, пријатељу! хајдете к њој!“

Мој слуга уђе у собу и стаде зачућен. Много ме је трудастало, да га подигнем; ја сам му разлагао, да, и ако што мислим, немам права, с њим таки тамо отићи, да се тако ствар само квари, и да сам готов покушати, што могу да учиним, али да за ништа не стојим добар. Пунин не одговори ништа, неје ни чуо, шта сам ја говорио, него је само непрестано понављао своју молбу: „Избавите њу и Парамона Семеонића!“ Најпосле поче плакати. — „Речите ми бар још једно“, молише ме он, „је ли онај леп, млад?“

„Млад јесте“, одговорим ја.

„Млад“, понови Пунин, а сузе му потекоше низ старе образе. „А она је млада . . . то је једино зло!“

Ја му обречем да ћу га посетити, чим што о томе дознао будем. „Добро добро, захваљујем вам,“ шапуташе Пунин молећим изразом, „само вас молим, да ни по што Семеонић ништа не дозна . . . могао би се расрдити. Забранио је о томе говорити, збогом, господине!“

Кад ми је окренуо леђа и изашао, изгледао ми је тако утучен, да сам се уплашио био; као да је рамао и да се при сваком кораку хтео стропоштати.

„Лудорија! Finis, као што се каже,“ мислио сам у себи.

Прем да сам Пунину обрекао, да ћу за Музу распитивати, то сам ипак сумњао, — мада сам још одмах истог дана отишао Тархову, — да ћу што год дознати, шта више, био сам приправан, да ме не ће примити. Али се у томе преварих; ја затечем Тархова код куће, он ме прими као обично, ја дознадох, што сам знати хтео, али то не беше ни од какве вредности. Тек што сам преко његовог прага ступио, изиће ми радосно — чињаше ми се као да је лепши постао — на сусрет и рече ми постојаним, одважним гласом: Чуј, Петре брате; ја погађам за што си ти дошао, и о чему ти мислиш са мном говорити; али ти у напред кажем, да, ако само једну реч споменеш о њој, или о ономе што

ти преступом називам, или томе, што ти по твојим појмовима за дужност захвалности држиш, да онда несмо више пријатељи, па и само наше познанство престаје онда, и бићу принуђен замолити те, да ме као са свим страна човека сматраш.“

Ја посматрах Тархова, чињаше ми се као јако затегнута жица, која се при најмањем додиру заталаса и зазвучи; његова млада бурна крв кипила је из сваке његове речи; у његовој новој срећи био је готов изаћи свакоме на мегдан.

„Је ли то твоја непроменљива одлука?“ запитам га снуждено.

„Јесте, Петре брате, јесте.“

„Онда ми ништа не остаје, него да ти кажем збогом.“

Тархов зачкиљи мало очима — његова срећа га је начинила дрским. — „Збогом, Петре брате!“ промумла кроз нос и показа весело смешени се своје беле зубе.

Шта ми је још остало чинити? Ја оставих њега и „његову срећу“ на само.

Кад сам затворио врата за собом, чух како се врата његове друге собе нагло отворише.

Неје ми мило било око срца, кад сам другог дана ишао к мојим несретним познаницима. Ја сам се у себи надао — тако је слаб човек — да их не ћу затећи код куће и опет сам се преварио. Обојица су били код куће. Промена, која се с њима последњих неколико дана догодила, морала би сваког уплашити. Пунин беше са свим блед, лице му изгледаше као надувено, јамачно од плача. Камо се деде његова говорљивост? Говорио је лагано, тешким, промуклим гласом и изгледао је као изгубљен. Бабурин беше напротив као усанут, лице суво и скоро са свим црно; и пређе не беше пријатељ дугих говора, а сад је једва по коју кратку реч изустини, црте му беху као окамењене и још строжије.

Ја сам осећао, да ми не ваља ћутати, али шта да говорим? Задовољим се с тим, да Пунину пришапним: „Несам ништа могао дознати, али вам саветујем, да ствар не тेरате даље.“ Пунин ме погледа са својим надувеним, малим очима, једино што је још првено било у његовом лицу, промрмља нешто и окрену се од мене. Бабурин, који је можда погодио о чему је био говор, отвори најпосле своје суве усне и рече лагано и отежући: „Господине, од ваше последње посете, додгоно се у нашој породици један жалостан случај: наша поћерка Музу Павловна Виноградова неје више за вредно наплаша да с нама живи и напустила нас је; у једном писму, које је за собом оставила, јавља нам то. Дочим ми држимо, да немамо права у њеном предузећу стајати јој на путу, то смо њој оставили на вољу, да чини како за добро нађе. Ми јој желимо свако добро,“ — дода он са неким самопрећењем — „а вас молимо покорно, да тај предмет више не спомињете, јер таки говори су без вајде а немъло нас дирају.“

„Дакле и овај, као и Тархов, забрањујеми о Музи говорити,“ мислио сам, али се у себи не могао доста научити, како ни најмање пребацивање, ни једна горка реч не паде из Бабуринових усана. Неје он за бадава узео себи Зена за пример. Хтедох му о том мудрацу говорити, али и мени беше језик као за непце прилепљен.

Тако се на скоро вратим у мој стан. Нико ми не рече: „до вићења!“ Обоје вићнуше, као да су се договорили: „Збогом!“ Шта више, Пунин ми даде и једну књигу натраг, коју му бејах позајмио. „Сад је“, рече он, „и онако више не треба.“

Недељу дана за тим имао сам један чудноват састанак. Пролеће беше рано настало;

у по дне беше често до осамнаест степена топлоте. Све поче зеленити и из лабаве влажне земље промаљати се. Ја узмем под најам једног коња за јахање и изјашим изван вароши на „врапчија брда.“ На пута сусретох једну лепу „телегу“ са два мала коњица чувене вијетске расе. Грива коња беше исплетена и са првеним пантљикама искрена, хамови, као што се виђају код племића кад иду у лов, са сјајним котурима од жутог бакра и с квастнама; кочијаш беше млад момак у елегантном руском оделу, плаветном кафтану на струк, без рукава и у жутој кошуљи као свила, од које су рукави од плећа амо испод кафтана блистали; к том шиљаст шешир пауновим перјем окићен. До његе сећаше једна млада девојка у грађанској оделу, у шареној брокаткатаџавајки (нека врста ограђача са рукавима), главу са једном плавом свиленом марамом покривену. Обоје беху ванредно весели, особито девојка се смејала јасно и срдачно; момак се такођер смешио. Ја навијем коња на страну и несам много пазио на тај весели пар, — кад на један пут момак јако повиче на коње, да их још беље распали . . . „Зар то не беше Тархов глас?“ Окренем се . . . „Занста; он и нико други, у кочијашком оделу, а до њега — је ли то одиста Муза?“

У том тренутку појурише мали хитри коњи и одлетише као муња. Хтедох мога коња у трку за њима подбости, али беше нека стара измождена стрвина, која је само још у такозваној генералској алири т. ј. у малом галопу ишла, те тако морадох заостати.

„Шетајте се само и увесељавајте се, моји драги!“ мрмљају ја завидљиво. Тархова већ више од недеље дана несам видeo, ма да сам неколико пута код њега био. И о Бабурину и Пунину, које више несам посећавао, не чух ништа више.

Премда ми се топло чинило, ипак сам при јахању заладнео, јер је прилично јак ветар дувао. Разболем се тешко, а кад сам оздравио, одемо ја и мајка на село — на пашу — као што је лекар шалећи се рекао. Тако не дођох више у Москву, јер у јесен одох на универзитет у Петроград.

(Свршиће се).

## О постаку човечијег рода.

Х Е К Е Л.

Друго предавање.

(Свршетак).

За човека важе исти анатомски одношапи, што и за мајмуне старог света, дакле не може бити ни сумње, да је човек од њих поникао. Као што су најновија и најтачнија проматрања (ту се одликовао Хукел) доказала, све разлике тела и облика што човека растављају од антропојида (гориле, чимпанза, оранга), мање су, од оних разлика (особито што се тиче удова и лубање) што највише мајмуне (без репа) растављају од оних мајмунса са репом (особито павијана). Ако дакле, као што то сад бива, све мајмуне старог света од павијана па до врло савршене гориле спојимо у једној и истој групи катирхина — то онда никако не можемо човека из те групе искључити. Што се тиче човечијег стабла, то је јасно, да човек треба своје најближе претке међу катирхинима да тражи. Као што се већ може мислити, ни један мајмун што сад живи, не може се у те претке рачунати. Шта више, они су одавна изумрли. И данас раставља човека тако исто дубока провалија од гориле, као она, што је међу горилом и павијаном. Али то није доказ за

добро основану хипотезу (која се већ не сматра као хипотеза, но као чињеница), као да се из полумјуна није развила опћа форма за све катахине (наравно и за човека). — Само једна једина грана из групе катахина (која је нама непозната а одавна изумрла), могла је згодним околностима помоћу природног утицаја, постати „праоцем“ човечијег рода. Свакако је овај процес трансмутације (преобразовања) дugo трајао, а окамењени мајмуни не могоше нас о томе уверити, колико је трајало то преобразовање, а и где се додатило. По свој прилици то је било у јужној Азији, јер у том пределу има много бројних знакова, што нас упућују на опћу домовину људи разне врстти. А можда није јужна Азија била најстарија колевка човечијег рода, но Лемурија, континент што је одатле јужно лежао, па је после у море утонуо. А време у ком се то преобразовање додатило, било је по свој прилици измаком терцијарне перијоде, у тако званом плиоценом времену а можда још и у миоценом.

Па не само код мајмуна, но и код свију кичмењака, нема непромењених потомака оних кичмењака, што смо их сматрали као прадедове човечијег рода (по овом нашем систему). Па ни међу оним многобројним каменим остатцима не можемо да нађемо врсту кичмењака, која би се сигурно на претке човечијег рода односила. Па ипак смо помоћу система кичмењака (јер систем уједно представља и природно стабло животињско) у стању, да утврдимо ред предака човечијег рода.

Први покушај учинио сам ја (1866.) у „генералији морфологији“ а опширије сам то извео у „природној историји постања“ (1868.).

Ред предака човечијег рода, може се поделити у целоме у две грудне групе: у једној су групи кичмењаци, а у другој некичмењаци, из којих постепеним усавршавањем и преобразовањем постадоше кичмењаци. Ове некичмењаке можемо назвати једном речи: проходарате.

До кратког времена могли смо само несигурно о њима говорити. Тада на једном пре три године нестаде тога мрака у некичмењачкој генеалохији. Из посматрања, што их је Коваљески 1864. о индивидуалном развију ланцетице (*Amphioxus*) и простих морских шкољака (*Ascidia*, *Phallusia*) објавио, јасно светљаше чињеница, да онтогенија ових животиња (ма како да изгледају различне) многе сличности има. Некичмењачке морске шкољке или асцидије, то су црви из класе *Junicata* (*Mantelthiere*), а пре су их рачунали у мекушце или молуске. Када подрасту, изгледају ове морске шкољке као груба клунчад, што су срасла на дну мора, и када та клунчад површино сматрамо, тешко да ћемо слутити да у њима што пребива. Ова невидљива и непокретљива клунчад постоји тиме, што се покретне ларве, што слободно пливају по води, назадно промену, а ове ларве, што се тако развијају као најнижи кичмењак, ланцетица. Шта више, код њих се види траг кичмене моздине, и хрскавичавог пруга (*chorda dorsalis*)!!! А то су најкарактеристичнији делови кичмењака, а одатле се може добити ова чињеница, да су туникате најсрдније са кичмењацима, између свију некичмењака.

Као и остали црви, и туникате се развише по свој прилици из працрви, који беху

срдни са мањеницама и матичњацима (*Infusionstherien und Strudelwürmer*). А као претке ових црва, морамо сматрати са свим простим једноћелијним животиње, као што су данас по свим водама распрострети Амеби.

Да су и најстарији претци човечијег рода били праживотиње, којима облик само прости ћелија беше — јасно се види из необориве чињенице, да се сваки човечански индивидум развија из једног јајета; а ово је јаје, као и јаје свију других животиња само прости ћелија. И овде нам најјасније пада у очи свеза између индивидуалног развија каквог организма, и историјског развитка стабла му. Овде је од врло велике важности закључак са онтогеније на филогенију.

Ако ко нађе, да је наша теорија о животињском пореклу човечијег рода „одвратна, гадна и неморална“, тај нека помисли, да је

ћелије, могоше само прастварањем из анерганских спојева постали.

**Други степен:** Амеби, организми, што се сastoјe из просте голе ћелије; или из комада (који је без облика) протопласме (у којој је затворено зрно или језгра — nucleus); по свој прилици не разликоваше се ове праживотиње много од данашњих амеба, као што и данас још човечије јаје није битно различно од затворене амебе.

**Трећи степен:** Синамеби, или скуп амеба, то је гомила једноврсних голих ћелија, као што су данас лавиринтулеји, или јагодичаста ћелијна кугла оплођеног јајета.

**Четврти степен:** Пламулати (*Flimmerschwärmer*, зраковњаци); као планула у ланцетице и многих некичмењака, тако и они изгледају. То су многоћелијна округласта тела, а површина им је покривена сјајном длаком што се вазда таласа.

**Пети степен:** Инфузорије (мањенице) се развише из планулата тиме, што се код њих већ виђају уста и што добише основу за црева.

**Шести степен:** Турбеларији (први матичњаци), то су најнезнатнији црви, састав им је врло прост, а развише се из инфузорија (личе на данашње турбеларије).

**Седми степен:** Сколециди (први мекушњаци), што чине прелаз од турбеларија шестог степена, к химатегама осмог степена.

**Осми степен:** Химатеги (*Sackwürmer*), што су најближи данашњим *Tunicatama*, а особито асцидијама, а код ових налази се траг кичмене моздине, а под овом хрскавичав прут (*Chorda dorsalis*).

**Друга половина човечијих предака.**

Кичмењаци као претци човеку.

**Vertebrata.**

**Девети степен:** Акрације (нелубањаши), то су кичмењаци без главе, без мозга и лубање, без централизираног срца, без вилице, без ногу; као данашње живе ланцетице или *Amphioxus*.

**Десети степен:** Монорхини (*Unprägnasen*), то су кичмењаци са главом, лубањом и мозгом, са централизираним срцем; без систематичног нервног система, ногу и вилица; с простом носном цеви; као данашњи миксиноиди и лампреди (петромизонти).

**Једанаести степен:** Прарибе или сељахије; то су рибе, што бејају врло сродне са данашњим јониним рибама или сквалецијама, са бешником за пливање и са двоструком носном цеви.

**Дванаести степен:** *Dipneusti* (или гмазеви), то су кичмењаци, што држе средину између риба и амфибија, са ширгама и цигерицама; данас највише личе на лепидозире и протонтере.

**Тринаести степен:** Соцобранхије (ширгавци); амфибије са сталним ширгама, као данашњи протеј у адесбершкој пећини.

**Четврнаести степен:** Соцури (реповњаци); то су амфибије са ширгама, што пролазе, а са сталним репом, као данашњи водени гуштери (тритони) или сузовемни гуштери (саламандри).

**Петнаести степен:** Праамнијоте или протамније, то су кичмењаци што су на среди између саламандара и гуштерова; ови са свим изгубе ширге, а добивши ам-



Стојан Бошковић.

то стална чињеница, што се сваког тренутка микроскопом може показати, је човечије јаје прости ћелија, да се ова ћелија не може разликовати од јајета у других сисаваца, и да се из ње, као и код свију других, развије многоћелијно тело, што у току ембрионалног им развија пролазе сав ланац сисаваца у њиховим најважнијим облицима. У овом ланцу предака можемо са станишта данашње науке разликовати двадесет и два степена, од којих осам спадају у некичмењаке, а 14 у кичмењаке. Дакле:

#### РЕД ПРЕДАКА ЧОВЕЧИЈИХ. Прва половина човечијих предака.

Некичмењаци као претци човечији.

*Prochordata.*

**Први степен:** Монери, најпростији организми што се могу замислити, као прости снеби, протогени, батибији, и т. д. а састоје се из простог живог комада протопласме; најстарији монери, из којих постадоше

нијон, постадоше стаблом три више класе кичмењака — амијјота.

**Шеснаести степен:** Промамалије (*Stammsäuger*), то је праформа за класу сисаваца; мамалијама су најсроднији новохоландски ќуввари (*ognithorchnichus* и *Echydna*), са клоаком, без плаценте.

**Седамнаести степен:** Марзунијалије или торбари; налик су на кенгуру; без клоаке, без плаценте.

**Осамнаести степен:** Просимије или полумјунни, налик су на данашњег лора (*Stenops*) и маки-а (*Lemur*), без клоаке, са плацентом.

**Деветнаести степен:** Меноцерки (мајмуни са репом), катирхини са тридесет и два зуба у устма, са репом, као данашњи *Semnopithecus* и *Colobus*.

**Двадесети степен:** Антропојиди (*Menschenaffen*), Катирхини без репа, налик на оранга, чимпанза, и горилу.

**Двадесетириви степен:** Праљуди (*Affenmenschen*) налик на данашње врсте људи, што су још у ропском и несавршеном стању (папуа, хотентот, аустралијски црници) или још не умеју говорити.

**Двадесетдруги степен:** Људи, што се подигоше изнад праљуди тиме, што добише човечији говор, а тиме им се и мозак развио.

Пошто смо посматрили све најважније степене, што их човечији претци од монера до асцидија, од ланцице до гориле прођоше — треба да и даље корачимо, и да растумачимо разне врсте самог човечијег рода. Пошто је ово питање од врло велике важности и интереса, и пошто су наиме много последњих деценијума о једностраном постанку човечијег рода говорили — треба да ма и летимичан поглед бацимо на ону светлост, што нам га наука о постанку на ово питање даје. Али морамо приметити, да је пресуда баш овде несигурна и да се љуља, јер искуства из сравњујуће анатомије и етнографије, из компаративне филологије и археологије, што се на ово питање односе, тако се укрштају и једно другом противслове (контрадицију). Према томе, у колико природњак већма цени један доказ од другог, и како тежи да изврши хипотезу — биће и пресуда увек друкчија. А овде још више но у другим питањима, хипотеза тек толико постаје чињеницом.

Компаративна филологија (сравњујућа наука о језику) оставља нас при испитивању о постанку разних врста људи, ма да је она од врло велике важности за сазијавање грана и граници човечијег стабла, тако и пр. за разне гране индогерманског стабла. Јер нас многи докази у томе утврђују, да се човечији прајезици тек онда развише, пошто се људи већ оделише по врстама. Праљуди, што их сматрамо као „праоце“ следећих пет до 12 врста (или раса) људи, не знајаху још говорити.

Још можемо приметити, да све оне разне форме човечијег рада, што се сматрају као расе једне једине врсте људи (*Homo sapiens*) представљају исто толико врсти или специја. Јер разлике у боји коже, у коси и строју лубање, што деле разне врсте људи једно од друго, никако нису мање од разлика, што деле многе признате „добре врсте“ какве феле животињске у дивљем природном стању.

По Блуменбаху делимо ми род човечији на пет раса људских, које можемо сматрати као специје (врсте) рода (*genus*) *Homo*. Ове су: 1) бела или кавкаска раса (*Homo albus*); 2) жута или монголска раса (*Homo luteus*); 3) црвена или америчанска раса (*Homo rufus*); 4) mrka ili malajska раса (*Homo fulcus*); 5) црна или афричанска раса (*Homo niger*).

А Инглез Прихард, који је покрај Блуменбаха, најтачније и најопширније испи-

тивао расе људи, разликовао је још три расе тиме, што је од афричанске црне расе Хотентоте, од mrke malaјске расе Аустралице и Папуанце као засебне расе одвојено. Ова одела оправдава се не само разном бојом коже и косом, него и разном лубањом.

По строју човечије лубање (коју су тек у новије доба мерили и испитивали) има у опиће три основне форме, које су прелазима из једне у другу спојене: дугоглавци, средњеглавци и краткоглавци. Дугоглавци (*Dolichocephali*) које нам најбоље представљају лубања африканског Црнца, имају опружну главу, која је са десна на лево потиснута. Краткоглавци (*Brachycephali*) налазе се највише међу азијским Монголима, имају главу стиснуту, готово као коцку, а скучена им је с преда па натраг. А у средини између дугоглаваца и краткоглаваца стоје средњоглавци (*Mesocephali*), којих има много међу американским прастановницима, а и код многих Европејаца.

Али ипак се те разлике између дугоглаваца и краткоглаваца, између народа са меком и оштром косом, између црне и беле боје (што изгледају као страшне противности у спољним екстремима код човека) ублажују тиме, што има силних постепености и многих прелазних формама, тако да је врло тешко поједине расе оштро разставити. Али то исто важи и за много бројне разне форме животиња што су у опиће припознате као „добре врсте.“ А с друге стране налазимо у оним силним прелазним облицима доста узрока за хипотезу, те све врсте људи имају исти постанак. Али тиме није речено, да су сви људи били од „једног јединог пар“ постали.

Та у оном дугом ланцу силних генерација, у оним многим прелазима од мајмuna к човеку, за цело се ни један пар не може без самовоље обележити као „први пар“ људи.

Наравно да је она праформа људи, од које смо и ми постали, давно изумрла. Много штошта уверава нас, да су праљуди били мекокоси а боје тамне (mrke?). За сада ћемо ову хипотетичку врсту људи обележити именом працовека (*Homo primigenius*). Ако по-крај ових још и Ескиме сматрамо као врсту људи за себе, то ћемо добити десет врсти људи, четири мекокосе (*Ulotriches*) и шест оштрокосе (*Lissotriches*), а о сродству њихових стабала можемо оволовико рећи.

Прва врста људи или працовек (*Homo primigenius*) или мајмун-човек, који је постао „праоцем“ свију осталих врсти, развио се по свој прилици у тропском појасу из антропојида (мајмуни на човека налик), од којих нам не остале фосилних остатака, а који су по свој прилици личили на оранга и горилу. Од свију врсти људи, што данас живе, највише се приближују працовеку три следеће мекокосе врсте, а од ових опет најближе Папуа-црнац. Биће да се и працовек одликовао коврчастом меком косом, и плавомрком или црнкастом бојом. Лубања биће да је била дугуљаста, а зуби коси; руке дуге и јаке, ноге кратке и танке, са неразвијеним листовима (на нози). Сигурно да је имао више косе по свом телу, но данас каква врста људи; ход му беше полу-усправљен, колена савијена. Онај део површине земљине, на коме се працовек из катирхина развио, или је био у јужној Азији, или источној Африци или Лемурији. Лемурија, то је континент, што га је нестало у индијском океану, а простирао се на југу сада је Азије с једне стране источно до средње Индије, а с друге стране западно до Мадагаскара и Африке. Од разних врсти људи, што се развише из потомака працовека у борби за опстанак природним савлађивањем — можда су само два племена (што се јако један од другог разликују) одржала победу над осталим,

и то: племе мекокосо што од чести на запад оде, (у Африку) од чести на исток (у Нову-Гинеју); и племе оштрокосо, што се више према северу у Азији развило, али и Аустралију насељило. Можда ми имамо од оба племена преостатка; од првог су нам можда Папуанци и Хотентоти, а од другог Аустралици и део Малајца.

Друга врста људи неки су нам Папуанци (*Homo parua*) али тако, да нам ови представљају не само црнце из сада је доба, но и њихове претке, што још више беху на мајмуну налик, а који одговарају мекокосој или западно-источној грани праљуди. Изгледа, као да су се становници (прастановници, староседиоци-аутохтони) Нове-Гинеје, Нове-Британије, Соломонових острва, и становници (што су изумрли) Тасманије (*Van-diemens-land*) — врло мало разликовали од оне најстарије врсте људи. Сви имају меку косу и тамно-мрку или шта више, са свим црну боју; то су дугоглавци с косим зубима. Док су се (данас живи) Папуанци од првобитног стања праљуди удаљавали према истоку, откупују једна грана овог стабла на запад, и основа темељ насељењу Африке. Директни потомци ове гране, то су по свој прилици Хотентоти.

Хотентоте (*Schmier-menschen*—*homo hottentottus*) сматрамо као трећу засебну врсту људи. Ту спадају не само Хотентоти, но и Бушмани, и неколико племена, што су сродни овима — а сви сада живе у јужној Африци. Већ Прихард разставио је њих од правих црнаца, с којима их је спојио Блуменбах. Многи су ближи Папуанцима и Црнцима, и то у погледу на коврчасто растење косе а и на многе друге одношаје.

Први Црнац (*Mittelafrikanischer Mensch-homo afer*) чини четврту врсту људи, код којих има потпун дугуљаст облик лубање. Као три прећашње врсте имају и они коврчасту, меку косу. Боја им је највише црна, кадшто бива мрка, а кадшто прилична јасна, мркојута, као у Хотентота. Већина становника афричких, осим становника на северном крају (и то средњи део северног краја) и Хотентота на јужном крају, спада у ову јетијонску врсту. Ова се специја мора поделити на две разне врсте, на правог средњег афричког Црнца (*Homo niger*) између екватора и 30° сев. шир., и јужно-афричког Каферанца (*Homo cafer*) између 30° јужне ширине и 5° северне ширине.

Са новохоландским човеком (*Homo australis*), т. ј. са петом врстом људи почињемо ред оштрокосе врсте људи. Аустралице, што и данас живе, сматрамо као директне, мало промењене потомке, оне друге главне гране працовека, што се прво раширила по Азији, северно од човечанске прајевине, па овде постала основном групом за све остале оштрокосе врсте. Као и све прећашње врсте људи имају и Аустралици дугуљasti облик лубање и косе зубе, а осим тога црну или мркоцрну, реће јасно-мрку боју. Али се од њих удаљују оштром глатком косом, која више није тако мека, као код четири прећашње врсте.

Као шеста врста људи сматра се полинезијски или малајски човек (*Homo polynesiensis*). Као Новохоланђани тако и ови живе по Полинезији или аустралијским острвима, што су пре по свој прилици били спојени у једном континенту. Ту спадају становници Новог-Селанда, Отахајита, више малих јужних острва, а тако исто велики део прастановника са Сунда, острва и Малаке. Имају већином јасну мрку боју и формацију главе. Многи имају и осредњу главу, а неки бомбе и кратку. Овим и другим својствима, као вишим изображењем мозга — као да су учинили прелаз к монголској и кавкаској раси.

Жути или монголски човек, чини седму врсту људи, која живи по већем делу Азије. Овамо спадају Индо-Кинези, Корео-Јапанези, Урал-Алтајци, дакле сви становници северне и средње Азије осим поларног човека; даље већи део јужних Азијата, а у Јевропи Лапи, Фини и Мађари. За ову врсту карактеристичан је широк, краткоглав облик лубање; истина да међу њима има и средњеглаваца, али никако нема дугоглаваца. Боја је у њих жута или mrko-жута, каткад јасно жута; коса оштра, црна и обично танка. По свој прилици је монголска врста постала из малајске или полинезијске врсте у јужној Азији, а одатле се расширила на исток и север.

Као осму врсту људи сматрамо поларног човека (*Homo arcticus*), а ту разумамо Ескимце и Хиперборејце, и врло сродне становнике поларних земаља. Очевидно је ова врста постала из једне гране какве друге врсте тиме, што се изједначила према поларној клими. Сигурно је то била грана монголске врсте, што се тамо прва насељила и постала основном формом за поларног човека. Обично доводе у свезу Ескимце и Монголце, јер и једни и други имају жуто-мрку боју у лицу. Али се од ових удаљују дугом главом и другим својствима.

Првени или америчански човек, (*Homo americanus*), то је девета врста човечијег рода, а ту спадају тако звани „прастановници“ целе Америке, осим Ескимација у најсевернијем делу. Али ови „првенокожи“ нису никако постали у самој Америци из неких мајмуна, као што би неки хтели, него су се за цело тамо из старог света преселили. Највероватније је да су америчански прастановници постали од Монгола, што тамо из Азије прећоше, јер се Монголци највише приближују Американцима. Већина америчких прастановника су Мезоцефали, боја им је првенкасто-мрка или првенкаста, ређе жуто-мрка. Нека племена америчанска сведоче, да су се и Полинесци у прастаро доба у Америку доселили, па да су се са Монголцима смешали.

Као десету и последњу врсту људи сматрамо тако звану кавкаску или средњеземску расу — белог човека (*Homo mediterraneus*). Ова се врста лепше и боље развила од сврју других, тиме, што се дотирала према згодним условима екстензије, што их има Јевропа са својом умереном климом и ћеографским положајем. По свој прилици и ова се врста људи развила у југозападном делу Азије, или из једне гране полинезијске (малајске) врсте, или још из старије форме. Док је кавкаска раса из Јевропе у Азију путовала, и кад се већ насељила тамо, разделила се у много различних грана, а одношај тих грана расветиће по свој прилици компаративна филологија. Најзнатније четири гране кавкаске расе, то су: прави Кавкаси, Башчани, Семићени и Индо-ћерманци. Али биће да треба још две врсте „*bonae species*“ у стаблу човечијег рода разликовати: Нубљане (*Homo nuba*) у северној Африци (Донголези на истоку и Фулати на западу) и Дравиде (*Homo dravida*) у јужној Азији (прастановници Цејлоне и Деканци у предњој Индији).

Да ли ће се род човечији као зоолошки генус поделити у наведених десет специја или у једну врсту мање или више, то је са свим све једно. Ово се питање не ће никад одлучно решити, као што се не ће решити слична питања из животињских и биљних родова, јер су органска тела променљива бића, мало постоје, па их већ и нема. Шта више, та подела нема никаква уплива на (од нас заступљено) посматрање о једнострани постанку човечијег рода, и на одељке, т. ј. на специје, што се развише из

једног јединог првобитног места развијања, тако званог „средишта стварања.“ Од многобройних доказа за ово наспомињем само интересантне нове резултате, што их је Вајсбах из многих сравњујућих мерења тела разне врсте људи добио (то су мерили Шерцер и Шварц на аустријској Новара-експедицији). Најважнији резултат темељне радње Вајсбахове овај је: мајмунска сличност човечија никако се не концентрира код једног народа; шта више, она је тако подељена на разне делове код различних народа, да је за сваки народ остао по који наследни комад овог средства, (за један народ мање, за други више), па ни ми Јевропејци не смемо се томе опирати, јер је и нама који комад мајмунског средства у део пао.<sup>2</sup>

Оно силно надмоћије, што га је бела раса у борби за опстанак над другом врстом људи задобила, задобила је само природним савлађивањем, које подиже и шири сваки културни напредак, које је центрум тако зване „светске историје“, а и постанка врсте у биљном и животињском царству. А то надмоћије за цело ће се и у будуће све више и више дизати, тако, да ће само мало врсти људи бити у стању, да за дуже време издрже борбу за опстанак са белим човеком. Од најведених десет раса, једна (прачовек) је већ давно изумрла. Од осталих девет раса четири ће за краће или дуже време изумрети, и то: Хотентот, Папуанац, Аустралијанац и Американац. И сад већ смањују се ове четири врсте од године до године, и све брже подлежу белим силним дошљацима. На против остале врсте људи, као Јетиопљани у средњој Африци, поларни човек у поларним пределима (арктичним), Малајац у Сунданезији и Монгол у Азији — још ће се дуго борити борбом за опстанак са белим човеком, јер се те врсте могу боље да изједначе према извесним месним условима за екстензију, а то нарочито важи за климу.

Ма како да је танко и жалосно помињати на борбу раса људских, и ма како да се тужимо на ову чињеницу да је свагда „сила пред правом била“, ипак се можемо тиме тешити, што ће то бити све савршенији и племенитији човек, што ће друге да победи, а крајњи резултат ове борбе би ће тај — да се човечији род усаврши и ослободи, да сваком човечанском индивидууму само разум господари!

1914. јед. 28. Станиша.

## КЊИЖЕВНЕ ПРИПОВЕТКЕ.

Скупно  
ВУК ВРЧЕВИЋ.

### II.

Лајик мјесто пароха чита јеванђелије.

Дошао бискуп у једно село, кад је каноничну визиту чинио, а парох онога села, тако је необичан глас имао у пјевању, да се није могао од грдила слушати. Кад дође вријеме од јеванђелија, не смје поп да се поине на амвон да поје, но поведе собом лајика, па се заклоните свуче, а лајко обуче, говорећиму: „Типој, аја ћути казнити полако.“ Еве их сада справни обојица. Парох му рече: почни: Света јеванђелији секундум Лука („Оти Луки свјаштаго јеванђелија“), а лајк одпоје. Парох се обесели, ће је по гласу одпојајо, па му опет полако вели: Добро си

почео, никад боље! а лајк запоје: „Добро си почeo ni...“ Парох: не тако убио те Бог, нијесу то јеванђелске ријечи. Лајк опет настави истим гласом: „Не тако убио te...“ Онда ћак њега јеванђељем по глави: „а тебе убило ово јеванђеље, да ли нијесмо овако уговорили, да појим све оно, што ми ти рећеш?“ Спази се бискуп што је и како је: „Онагрос ти и они који те учи.“

### 12.

Сељак научени и поп неучени.

Послао сељак сина, да учи богословију, па да га после запопи. Понито младић сврши школе, врати се кући, и никад, кад би имао времена, не би књигу пуштавао из руке, но вазда учио а мало говорио. Отац му се убоји да није ништа научио, но и оно наравске памети изиграо, замоли један дан сеоскога попа на ручак кући, и замоли, да му сина окупша, је ли како научио. Поп отиде и поведе собом ћака, а оба без икакве науке, па рече ћаку: Кад те ја будем питати: „Васкују шапешасја јазици?“ ти ми одма одвори: „Господи ши веја вјеси, ши вјесијајко љубљу шја.“ Кад је било при ручку погледа поп онога богословца, па га упита: Хе учењач! васкују? — Ма што оче? —

— Одговори ми: васкују? — Ма да ме почем не питаши в' скују? — Да ли то није све једно? — Није, јер сам ја учио в' скују, а не васкују, па ми кажите, шта ме питате? У то ћак брже боље настави: „Господи ши веја вјеси, ши вјесијајко љубљу шја.“ Кад то чује сељак, најути се, па сина за косе и за уши, ишћера из куће говорећи му: „На двор несретни сине! у залуду ли сам поарчно паре, учећи те; а ево прости ћачић зна одговорити, а ти који си све школе прошао, не знаш.“

### 13.

Ћак и владика.

Био је некакав ћак горопадан и ружан у образу, да се није могао од грдила гледати, а при том вазда не умивен и не очешљан, па отиде к владици, молећи га, да га запопи. Почне га владика сматрати с главе до нога, и почне га купчати, зна ли ишта. Упита га: ће си учио? — У монастиру ваше монашество! — А колико си година учио? — „Двије године, ваше преподобије!“ — А шта си учио? — „Прву годину идући у дрва, буквар и часловиц, а другу чувајући свиње, псалтир, ваше високопреподобије!“ Владика већ види што је и како је, па му даде псалтир, говорећи: „Прочитај ми један псалом да чујем.“ Случајно, наиђе на они, ће каже: „Аз јесам ћерв а не човјек, и уничижеље људем.“ А владика: доста, доста! и да ми не кажеш, вјерујем ти; и занста, ако си икад у твој вијек лагао, сад нијеси, но истину казао.“

### 14.

Учени цјанац.

У некаквоме мјесту био је једин учеван свештеник, који је свуда био оглашен као ваљани и ријетки проповједник. Кад се примицао Тројичин дан (Духови), празник оне цркве, нареди му владика, да се приуготови са сходном проповједи, доказујући му, да ће они дан бити мноштво отличног народа из околни мјеста, да чују његову проповјед. Он му обећа да оће, али замоли владику, да други свештеник мјесто њега они дан служи летурђију. Ево дође и Тројичин дан, па кад се почне летурђија, поп по обичају почне у кући пити ракију, тако, да се није био опио никад тако. Кад је било вријеме, у цркви га не виде, те одма за њега дома, а он једва на ногама да дође и стане на своје мјесто да

проповиједа. Види га и владика и парохијани, те се уплаше од стида, бојећи се, да онако пјан не ће знати ни почети, ни свршити. Сви упру очима у њега, а он пошто рече: *во имја оца, и сина и свјаштаго духа, завиче озбиљно и громогласно: „Оах сја! па опет: Оах сја! и по шреци пуш кажем: „Оах сја благодатију свјаштаго духа, о којему ћу Христајани благочестиви сада говорити.“* Почне и сврши тако, да га је народ па и сами владика с отвореним устима и очима од милине слушао.

## 15.

## Ђак и шестопсалми.

У некаквом манастиру херцеговачкоме био је један ћак одвећ слаба здравља и од ружне болести, па једне нећеље на јутрењу допане га ред, да он чита шестопсалме. Игуман и калуђери посијадају у њихове столове, а кад ћак наиђе на давидово јадиковање, кад је био болестан: „*Јако љадвија моја наполнши сја поруганија и њесна исцијеленија в' илоши мојеја и т. д.*“ онда му игуман полако рече: А ти богме синко, не бјеше ићи у Дубровник, а читаш си залуду више пута, ће у псалтиру писати: „*Тамо гади их же њесна числа живоштија маја с великими*“ А ћак прекине читање, па полако игумну: „Истина ти је дуовниче! али нијесам знао, да ћу наступити на змију и на скорију, и на сву силу вражију.“

## 16.

## Поп куне мјесто да благосивље.

У некаквом селу буде једне године велика суши, те се окупи све село, мушки и женско, да носе крсте и иконе преко поља, по обичају, па да моле Бога за кишу. Крене вас народ, па кад дођу на сред поља, почину под један велики орах, под којим је вода извирала, и ту после обичног јеванђелија и јектенија, узме поп краст да крстовидно (на четири стране) призвиље благодат и милост божју, говорећи: „*Господи Господи призри с небес, и посјети виноград сеј јегоже насади десница твоја.*“ Но на мјесто да рече „*призри*“ изговори: „*пријазда с небес*“, а народ се топрва на треће моленије спази, те завика: „Попе спопала те грозница! што говориш? а видиш да нас нема куд више приједити, но што нас је спржно.“ А поп да би оправдао своју погрешку, одговори: „Бог је милостив, нити сваку у гријех пшиш, но пази на чисто и праведно срце.“

## 17.

## „Православи сја коња.“

Био је некакав калуђер, који није знао ни добро читати, а камоли знаке правописа, него што гој би читao или појао у цркви, почину би онђе ће би га глас прекинуо, па тако и јеванђеље. Оче наш и вјерују без да је икад на точку починуо. Умре некакав калуђер и почне и он с осталим свештеницима опијело; будући, да је на њега био ред да почне оне припјеве: „*Појим господеви славно бо прослависа. Коња и всадника в' море чармоје и т. д.*“ он почне овако: *Појим господеви славно бо прослависа коња!* — и всадника в' море чармоје и т. д. Чује га игуман, па расковечи на њега очи, говорећи: „Што коња припијеваш, коњу један! ако си ти прави коњ, није коњ био наш брат Дионисије, смело те Ристово Ваведеније!“ — „Не него тебе, одговори калуђер, ти си ме три године залуду учio.“

## 18.

## Нови начин миропомазања.

Запони се у некаквом селу млади поп, па кад су му донијели први пут да крсти дијете, отвори свој требник, те и не пазећи

на обред, него све вирећи у требник, да не би што прескочио, чинио је сиромах све оно што је знао, ако и није знао, што чини. Кад дође вријеме до миропомазања, развију му дијете, а он узме ону маслинову синцу па за- вири у требник мажећи онуда, куда је записано, али није знао, да сваки пут треба рећи: „*Печаш и удари духа свјаштаго амин!*“ него мажући миром говорио: „*В челах, в ушесах, в рујех, в ногах, и т. д.*“ Кум се десио, који је и прије много пута кумовао, па рече: „*Ма попе!* мени се чини, да си ти нешто изоставио при миропомазању?“ а поп љутито: „*Не да си кум, но да си сами владика, рекао бих ти да лажеш!*“ ево требника па читај; ако ја лажем и књига лаже, а и да слажем, једнак ми је годишњи бир.“

## 19.

## Нови појач и пасхајдија.

У једноме мјесту био је један младић, који је врло лијепо пјевао, и више пута жељио је да поје у цркви, али никако није могао научити правило црковно, а камо ли гласове, осим само први глас по тропарски. Замоли један дан једнога свога пријатеља, који је вазда у цркви држао страну, да би га пуштио један пут за налоњом, а да му он казује шта ће појат. Пријатељ му рече: „*причекај докле дође Васкрсење, те из неке књижице, та се зове „Пасхалија“, свак' живи зна појати да не фали, а ти знаш први глас.*“ Ови једва дочека Васкрсење, но за то што су били антифони одлучи, да поје шијутра дан на јутрењу. Ево ти новога појача и узме пасхалију, а пријатељ му рече: „*пази ред кад ја с десне почнем један стих, онда ти одмах други до њега започни, као што стоји на штампано, па не бој се не ћеш фалит и да оћеш.*“ Кад дође да се чита канон, допане ред новога појача они ће писати: *Давид убо пророк и т. д.*, а он започне: „*Давид убо пророк и пред сјеним копчегом скакаше играја*“, па брже боље преврне лист и нађе по врху наштампано: „*Во понедјелник свјештија седмици*“, па и ово све од поје, мислећи, да се и ово треба појати, па настави стих канона све до краја. Кад се јутрење свршило, пита својега пријатеља: је сам ли како појао? — је си добро, а најљепше: „*во понедјелник свјештија седмици*“ — Зар нијесам? — Јеси, но срећа твоја, не разумјеше те.“

(Продужиће се).

## КЊИЖЕВАН ПРЕГЛЕД.

## ЦРНА ГОРА.

Биљешке архимандрита Н. Дучића.

Приштампано из „Гласника“ XL. у Биограду у државној штампарији 1874. 8-ина, стр. 120 с картом.

Књига је ова писана и за Србе, а нарочито за странце\*, који су жељни, да се упознају поближе са јуначкијем бедемом српске независности: Црном Гором. Казује нам се у њој најприје име и постанак Црне Горе. Име доводи писац од Црнојевића и вели, да се је Црна Гора звала од прије Црнојевића Гора, па је то име послије скраћено, те се прозвала Црна Гора. Даље нам предодчива стваре и садашње међе, те можемо пратити разне фазе ове земље од Црнојевића до данашњег дана. У 17. вијеку изгуби Црна Гора приморје (Паштровиће); — под владиком св. Петром стече Брда, а под кнезом Данилом Граово, пô Банана, Жуну Никшићу, нешто Дробњака, Тушину, Ускоке, Липово, горње

Васојевиће и трећи дио доњијех, један дио Куча и Додоше.

*Земљошиц* не може бити тачнији и камо срећа, да га таковог од свијух српских крајева имамо.

Владавина је описана од 1482. до данас. На стр. 39. се каже: „*Кадно се дакле војвода Ђурађ Црнојевић на измаку XV. вијека са свијем одсели из Црне Горе у Мљетке, предавши свјетску власт митрополиту, тада владавина по невољи и само по имену постане теократска. Но како је самовољство и самовлашће завладало међу племенским главарима још за Ђурђева времена, прије би се могло рећи, да му је предао своја непокретна добра, приложивши их цетињском манастиру, него свјетску власт, која се је још прије његова одласка била раскинула по племенима.*“

Даље каже: да су „*владике само по имену имале свјетску власт, а племенски су главари владали — самовољно и један од другог независно.*“ *Колико племена, шолико независнијех државица.* Државног уређења није било никаква, а ни данка до влад. Петра II. 1831. г. А осим тога су „*Губернадури*“ Радонићи према владикама се као суверени понашали. Тако владики Петру II. пође за руком, створити сенат за сву Црну Гору и што *шијом и разловизма а боме и силом сва племена сточаша у једну државу и покушиши први данак.*

*Судство* је било различно по племенима: „*судило се је по свјести и бистрини ума јавно и усмено на основу патријархалног и племенског обичаја.*“ Судије су биле кнез ил војвода и „*добри људи*“ (налик на „Schiedsgericht“). Казна је била „*глоба*“ и „*прегача*“. Петар II. први је *зашварао у шамницу и дао башинати*.

Први је законик написао влад. св. Петар 1796. Петар II. га је расирио и завео гвардију као низи — и сенат као највиши суд за сву Црну Гору. Кнез Данило је 1855. г. издао познати законик са 95 правила, обухвативши у њу законике својих предака.

Постанак и развитак племена, подјела земље је прагматично изведен као и доказ, да у Црној Гори као и у осталом Српству нема трага о старој предкосовској властели српској, јер се је ова или истурчила или затрла.

Просвјешта је била првобитна. Војвода је Иван до душе 1493. заметнуо био у ободском манастиру штампарију, али је ова престала одласком Црнојевића. Манастири су били једине школе, ће су они, што се хтједоше запонити, књигу учили, док влад. Петар II. 1834. год. прву основну школу и штампарију на Цетину заведе. Кнез Данило је био наумио, да заведе школе по свима нахијама, али га спријечи изненадна смрт, и тек данашњему Кнезу Николи I. пође за руком, те подиже на Цетињу богословију помоћу Русије, једну главну мушки и једну женску школу на Цетињу, 37 малијех основ. школа по нахијама Црне Горе, а осим тога три мале основне школе у Језерима, Доброловини и Врелу изван прногорске границе.

Војена је организација била до кнеза Данила основана на „*покличу*“; сваки је Црногорац морао ићи на мегдан на обрану отаџства. Кнез Данило је почeo пописивати војску и постављати војене вође; а тек кнез Никола је 1866. помоћу кнезевине Србије почeo по образцу њеном организовати прногорску војену силу.

Даљи су садржај књиге: *Привреда географске слике и статистика.* Жалити је што писцу нијесу најновији податци били при руци.

\* Нарочито је наземена Енглезу и пријатељу Срба г. Дентону.

Из овога ће виђети читатељ, да се ова књига сама препоручује; али има нешто у њој, што нас за душу уједа, и што несмијемо, да мучке пријећемо. А то је онај несрећни наш праћедовски гријех, због ког на Косову страдасмо и који нам и дан данашњи још неда ока отворити. То је онај страст, коју Срби називају „за инат“. Приповједа се, да је турски цар нудио Краљевићу Марку пашалуке и небројено благо, да се потурчи, а Марко није хтио. „Е да ли би и зашто?“ упита цар. „Неби, него ако би коме за инат господару“ одврати Марко. Писац је био у Црној Гори достојник у кнеза Николе, па је изишао из Црне горе због неког неспоразумљења или како он сам вели „због политичкијех узрока“ па сад обавјешћујући свој и туђи свијет о Црној Гори, не

Ми нијесмо никада били, нити ћemo бити пријатељи бatinе и затвора, али да видимо, за што је владика дао бatinati. За то, да наћера Црногорце у једну државу, за то да створи из прућа сноп, за то да их њећа у закон, за то, да постане добитком данка независнији. Сам писац приповједа, да је „самовољство и самовлаšće“ племенских главара још за Бурђева времена било учинило, да се је његова власт била раскинула по племенима, и да су племенски главари били један од другог независни. Да писац није обузела страст „ината“ он би прије, него што би анатемисао Петра, пребрао био листове опште повјестнице, па би у њима нашао, да су Луј XI и XIII, краљи Француске, Јелисавета краљица енглеска, Петар велики цар

да јој се клањају, онда ју је тек у својим пјесмама gojno; а да ју је он одgojno у Црној Гори, то зна сваки Црногорац. У Француској су требали катакомбе жртава, у Енглеској многогодишњи рат бијеле и црјене руже, у Русији касапнице Петрове, у Аустрији касапнице Леополдове, у Еперијешу и тамнице Спилбергове Мункача и Куфштајна, а владика Петар је — да јошнице затварати ил избити! Али је Петар II. још нешто учинио. Он је дао убити Смайл-агу Ченгића, најљубијег душмана српског. До Петра су често погранична племена српска четовала у савезу с Турцима на Црну Гору, од погибије Смайл-агине гледе сви у владику — сад кнеза црногорског, као у свог заштитника. Али је Петар још нешто учинио. У Лажицару стоји на једном мјесту написано:



Херцеговци у заседи.

може, а да не окаља оно, што је Црногорцу и осталијем Србма као светиња, само — за инат; јер и без тијех би нагрда била књига савршена, да паче би и у Српству и у туђинству имала већу цјену, јер неби нагонила Србу крви на очи, и неби му пред свијетом бацала љаге на образ.

Два су мужа жртве тога ината: владика Петар II. и данашњи кнез Никица.

Ономе се пребацује, да је силом и батином наћерао племена у једну државу, а овоме се пребацују луксуси, мањак грађанске слободе и неограничено господарење, да се не осврћемо на кућење другијех му послова. Као да је писцу био трн у оку блијесак пјесника „Горског вјенца“, ускликује пакосно: „Петар II. славни појета дао је први бatinati и затварати“. Е чуј свијете онај идол, ког мој народ обожава, пук је ћаво, а туђин мисли „ваљда су вам сви такви“.

X

руски, Рудолф I., Леополд I. и Марија Терезија цареви аустријски, са много горопаднијим средствима великаше своје у коло државног јединства гонили, па да их бап ради тога повјестница слави, јер знаош сепаратистичне егоисте сломити и своје народе и државе увеличати. Да је писац помислио на љуте крвне ратове међу племенима Црне Горе до Петра II., не би био могао на њу викнути, па да је сваком јошнастом главару, коме је његова самовласт и самовоља милија била од слоге народне, одвалио по неколико ћуђука!

Идеја патриотизма иште: да своје корисни, своје благо и живош, па и своју вољу и слободу окупинству подчинимо, а ко то не ће, тај је злотвор опћински. Идеја патриотизма није природна ствар, него се она мора одгајити. Петар II. није ју могао прије одгајити, док не присили све Црногорце,

„Просто вјеру што пригрли другу, Ал' не просто никад ни до вијек, Што се онда Србом звати не ће.“

Петар је dakle први српски архијереј, који је мислио, да има и осим православија — Срба. Он је у томе смислу и радио, доказивајући потурицима око Црне Горе, да су по народности Срби и да би требало, да то припознају — а на част им њиов светац Муамед. Он им је доказивао, како их Османлије и онако не воле и не маре, него их само сматрају као слијепо оруђе. Он се је у то име био и побратио с пашом скадарском. Код паше није успио, јер је овоме био милији пашалук, али код пограничнијех је Турака побудио ипак блажије мисли, и да не умирије онако млад, јамачно би му та клица била боље клијала.\*)

\* ) Камо лијене среће, да тако сви архијереји раде, неби нам се Банат повлашио, нити би се од нас туђили „Бунијевци“ „Шокци“ и „Босански Маџари“.



Петар је увео први уредни суд у Црној Гори, а с тијем удавио право јачега. То све је писцу ништа.

Да је Петар погријешно са Стјењевићима, то се нeda тајти; али и ту су околности биле више криве. Стјењевићи су били за Аустрију битно питање због Котора. Да их није продао Петар, зар их не би била Аустрија добила од Турака, који би били радо сно прихватили прилику, да се покажу као суверени Црне Горе? А Петар војујући с Турцима, морао је бар иза леђа имати мир.

Кнеза Николу кори писац, што влада неограничено, што уводи „луксусе“, што не уводи грађанске слободе. Ко мотри рад јуначког кнеза, тај мора припознати, да овај не би био кадар ни пуша а камо ли школе створити у Црној Гори, да је владао до сад „парламентарно.“ — Да школе нијесу још онаке, као што би требало, истина је, али ни руске за Петра I. нијесу биле друго него мајмуни Енглеза, Холандеза и Нијемаца. Па какве су сад? Благо Црној Гори, да јој дјеца не морају ићи у туђи свијет, да учени књигу каламе у здраве удове отров западњачке развратности, код куће ће, ако и мање науче, опет остати духом и тјелом здравији. Па колики је број елементарнијех школа сад? 37 у Црној Гори и 3 изван Црне Горе на трошак црногорски.\*)

Да се сад на Цетињу види пољада, фијијег сапуна, а чује музика, то су ствари цивилизације, које бар онај, који о „грађанској слободи“ говори, не смије анатемисати. Ако се Вук Мандушић није сапуном умивао, то је за његова доба био сапун у опште ствар луксуса и по Јевропи, а сад је потрошак сапуна мјерило цивилизације. А музика? Зар није стара прича, да је Ореје ублажио својом свирком јаросне дивље звјери? Па зар да се то исто средство јунаку српском узима у гријех?!

Писац приписује кнезу Николи, да је лакомислено почeo рат 1862. год. а ми тврдимо, да је онај рат, у пркос што није по жељи кнезовој и српског народа испао, опет њему на славу а другијем на срамоту, који, борећи се међу се за столице великовостојничке или фантазирајући о социјалном питању радника у Крефелду и Амстердаму, или ваљајући се по мекијех душечци, свезаше руке племенитом кнезу Мијаилу, те спријечише да оде у помоћ својој браћи што гину на Морачи „за слободу и за име српско.“ Пјесник пјесме: „Онамо онамо за брда она“ био је прави наслједник јуначког духа Даниловића, и није чекао, док се погоде, ко ће царовати, а овамо још и нема царства, него се је сјећао рјечи свога стрица Данила, који је рекао „градимо српску краљевину, па ћу првом српском кралju ја први као простира војник пред двором стражариши.“\*\*)

На свршетку још једну: Нека г. писац, као свештеник, прочита житија светијех и преподобнијех отаца, што им ми тропаре и величанија пјевамо, од Никејског сабора до данашњег дана, па ће, вјере ми, код свакога запети за нешто, на што би се могло викнути „анатемате.“ Али ми поред крвавијех заслуга и жртава тијех светитеља невидимо њихове мане, него знајући, да нико без грјеха, скромно једин Бог, само се с њинијем великијем славнијем и спасоноснијем дјелома наслажавамо и ободравамо.

Слободно је — и дужност је списатеља — све мане изчитати, али без заједања, а при томе ваља и положај онога, који по-

гријеши узети на ум, па ће бити одмах суд блажији.

А по готову ми Срби треба сад да смо јако на опрезу, да си пред свјетом не окаљамо образа, јер и онако нас је довела она несрећа, — о којој јадикује Стерија:

„Тамо Турци паде сјеку,  
Там воде у ропство,  
А сестрићи препиру се:  
Чије је господство“

у злочест кредит у мјеродавнијем круговма Јевропе.

Ово је написано, не да се опшtroумни г. писац вријећа, него само, да му пријатељски докажемо, да је за нас Србе „инат“ најубитачнија ствар, а његова би књига — којој цјену безприсрасно показасмо — исто тако савршена, али много врједнија била, да је на њој мото:

„Какав си, да си, мој си.“

Синиша.

### 1. ВОЈЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА.

Војничка студија С. Грујића

6. управитеља тополовине и артиљер. капетана у Крагујевцу  
1874. — Друштвена штампарија мала 8-на, стр. 150.

### 2. ПРОЈЕКТ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ВОЈЕНЕ

СНАГЕ СРПСКЕ

од мајора Чолак-Антића.

„Исток“ 1875. бр. 31—36.

### 3. МИСЛИ О ВОЈЕНОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ СРБИЈЕ,

написао Паја Путник.

У Панчеву 1875. штампарија браће Јовановића 8-на, стр. 158.

Унутарња диоба војске, бројни одношај родова оружја.

Грујић: Јединствена пјешадија, јер се од ње у опште тражи: лакоћа, вјештина у гађању, и борење у расутом сагроју (tigralliren).

Коњица: У брђанским, шумовитијем и изпресјечанијем предјелима, нема коњица готово бојне врједности, него се ограничава на стражарну и извидничку службу (Sicherheits- und Nachrichten-Dienst). Узимајући у оцјену српско земљиште и богаство, као и величину турске коњице, налази број коњица српске на  $\frac{1}{12}$  пјешадије за довољан.

Артиљерије иште по три топа на 1000 пјешака ил коњаника. Опсадни парк од 130 оруђа.

Инженерске трупе има у Србији сад до 45 на 1000 пјешака, дакле саразмјерно више, но у осталој јевропскијем државама, јер се у овима проценти колебају између 20 и 40 на 1000 пјешака.

Возарија се колеба у јевропскијем војскома између 40—80 м. на 1000 пјеш. и 25—30 кола са опрегом од 2 до 4 коња. Српска возарија броји 14000 момака (коморција) дакле 187 на 1000 пјеш., а то је због тога, јер она преноси терете на коњима на самару, а не на колима. Писац иште: да се уведу за сваку чету (сотњу) ескадр. и батерију по једна багажна и по једна кола за храну са два коња; за сваки батаљон једна муниципона кола и 1 љекарска кара; за сваки коњички полк 1 ковачница 1 љекар. кара; за сваку батерију, осим муниципони сандука, 2 кола за разни прибор и 1 ковачница; за сваку пијонирску чету 1 кола за копачки алат, 1 кола с барутом, осим тога довољно кола за провијантске колоне, понтонски трен и. т. д.

На војено-санитетску структуру није се до сад у Србији толико обазирало. Писац за то доноси само образац руске санит. структе и оставља њено уређење у Србији стручковњацима (љекарима), само препоручује, да се

бар даду по два љекара на 1000 мом. и да се набави потребни материјал за завоје, лијечење и постеље — а да се држава постара за устројење непокретнијех болница.

Артиљеријски парк нуждан је, његова величина зависи од броја муниције за пушку и топ и од величине кола у којима се та муниција вози.

Путник пјешадију раздељује како је већ казано — на троје.

Коњицу такођер у три различите варијанте. „Требало би се трудити да се створи 3000 м. — али добре коњице, не такве, која ће само стражарити и извидничку службу обављати, већ којој ће то највеће задовољство и весеље бити, да се с непријатељском коњицом носи по мегдану. Више од 3000 добре коњице тешко да ће Србија, док је овако мала, створити моћи, поглавито с тога, што нема у земљи зато способнијех коња“. За тешку коњицу препоручује тешке коње са стране и. пр. из Мекленбурга.

Артиљерије хоће 4—5 топова на 1000 момака, дакле најмање 600.

Опсадни парк је нуждан, али не давати у њу људство из активне војске, него га попуњавати са својевољним угњештенијех народом.

Инженерске трупе треба редуковати — у колико? не каже — али вели, да би се тијем могло добити  $4\frac{1}{2}\%$  бораца. Писац као да не рачуни овај род војске у борце!

За возарију предлаже, да или остану коморције, т. ј. ношење терета на самару, али од 14,000 коморцијских коња нека је 12,600 за ношење терета, а 1400 за коморције, који треба да јацују. Сваки коморција би имао на близи по неколико коња, па би се с тијем добило 12,600 мом. за „борце“. Или треба мјесто коморција увести кола, па ће се приштедити још и  $\frac{2}{3}$  коња.

За војено санитетску структуру слаже се у опште с Грујићем, али као да не уважава те струке јако, јер показује на црногорске са-моуке видаре и лијечнике па вели, да и у Србији има таковијех.

За артиљеријски парк не вели ништа.

Ја се слажем с Грујићем са свијем што се тиче пјешадије, јер упркос свима мотивацијама Путника и његовијех ријеткијех једномишљеника, не ће ми никако у главу дноба пјешадије. Осим онога, што сам већ о томе горе казао, придодају, да је велика мука, кад се мора који батаљон одаслати (detachiren), изабрати једну јединицу, која би за самостално одаслање била способна. Што је пјешадија у некијех држава још подјељена, то је ствар традиционална, али у новије вријеме нема фактичне разлике у пораби једне и друге, нити су правила једне и друге јако различна. Једино је што је одобрена тешка пјешадија јако надувена на своју тјелесну величину и протекцију, а стријељачка опет на своје име. Та надувеност рађа мржњу у војсци, јер се линијашка пјешадија осјећа пастрорчетом у војсци, премда је ње највише. При том има ствар и друге мане: узмимо из опште пјешадије најчвршие и најљепше људе у гранатире, — најбоље стријелце у посебне стрељачке батаљоне, онда остаје за линијашку пјешадију маса шталога. Сад узмимо, да у једном боју стријелци, а у другом гранатире страдају, ето шта остаје војводи на расположење? Зар није пробитачније, и боље и лошије живље држати у једној задрузи? Зар није лакше онда располагање и зар нијесу мање кобни губитци у једној ил другој чети? Путник је много читao у војеној повјестници, па се чудим како му није пала у очи битка код Спилхерна између Нијемаца и Вранчуза 6. авг. 1870. Да је ову битку проучио, јамачно би био излијечен од маније котерија у војсци. Ја ћу навести из те битке само једну епи-

\* По најновијим податцима има их сада осим учитељске и више ћевојачке школе, шездесет и седам нормалних, сеоских и ћевојачких школа.

\*\*) Ове ријечи ми је отличан Црногорец казао, да их је из уста покојног кнеза чуо.

соду да види читалачки свијет, како се војска у боју измијеша:<sup>\*)</sup> „у хитњи поласка увукao се је био трећи ловачки батаљон у предњи батаљон „Leib Grenadier Regiment-a“ тако, да су 3 чете овога последњег ишли иза ловаца. „Намјеравало се је из почетка читаву шјеловну гранатирску регименшу (Leib. Gran. Reg.) кроз шуму: Stiftswald у десни бок противника повести. — Али из наведеног узрока добише острагу бивше три чете заповјед, окренути се против западном обронку спихерскијех висина. — Капетан Блуменхаген поведе усљед тога I. и IV. чету уз положиту гудуру, штоно се од царинарске куће на форбашкој цести прама истоку диге. II. чета им је сљедовала. Чим прва линија стиже на косу, би дочекана страшном пуцњавом. Али гранатири проријеше трком из шуме и отеше непријатељу, досад јуначки брањену јужну главицу прљенога брда, (Rother Berg.)“ Јесу ли ови гранатири ишли параднијем кораком и у „строју прса“ (Frontmarsch) ил у густој колони кроз шуму и гудуру?

Даље стр. 355. (отимање форбашког бријега). — „Али ни поступак трију тјеловнијех гранатирских чета ни трију батерија није био кадар положаја ријешити. Јер шијесни простор за развијање отешчавао је напредовање. — У овај час (око 5 сати п. п.) дођоше остали дијелови V. дивизије на бојиште. Најприје физилирски батаљон (Путникова лака пјешадија) 12. рег. — затим III. ловачки батаљон (Путникова одабрана лака пјешад.) и други батаљон шјеловне гранатирске регименте.“ — — —

„Скоро једно с напредовањем артиљерије крену се на заповјест ћенерала Деринга физилир-батаљ. 12. рег. и то из прва у истом правцу кад је капетан Блуменхаген с 1. тјеловн. гранат. батаљоном отишao. Око 7 сати рече ћенерал Алвенслебен да и 2. (линијашки) батаљон речене рег. и 3. ловачки батаљон за првима иду. Ради јединствене управе добио је подпуковник Лесток заповједништво над ова 3 батаљона. А и трећа чета шјеловнијех гранатира, штоно је испрва к шуми „Stiftswald“ била упућена позвана је назад и придржена за сад 2. батаљону,“ (дакле простим линијашима!)

„Физилир батаљон 12. рег. упутио се је био међу тијем у чешчијем колонама дижем низ западно подножје спихерскијех брда. Неосврђуј се на велике губитке од жестоке пуцњаве пушака и пршталица (Mitrailleuse) са сјеверне рапче форбашког брда, доприје до под ово посљедње. — — —

3. Ловачки батаљон је међу тијем источно од царинарске куће напредовао. Његов на врх обронка истурени стрељачки низ спојио се је лијево са четама капетана Блуменхагена (дакле одабрани стријелци упоредо у једној линији са гранатири) — остали батаљон застao је још у заклону. — — —

Подпуковник Лесток увије брзо, да се с прса форбашко брдо с ове стране отети неда, — и ријеши ловце и други шјеловни гран. батаљон што је био на обронак брда приспио опет на цесту премјестити, те обилазећи од тамошњијех поједињијех кућа (Gehöfte) с десна напасти. Најпрво је сишао гранатирски батаљон с обронака, те прешрчао трком под жестоком пуцњавом душманском чисту равницу и поче се од „goldene Brem“<sup>\*\*)</sup> пењати се уз обронке спихерске шуме. Трећа чета исте рег. придржан се томе напредовању, али пета остале у „goldene Brem“ зато, јер је досадања посада већином већ с физилир-батаљоном 12. рег. напријед отишla бila.

<sup>\*)</sup> Deutsch-französischer Krieg 1870—1871. red. von grossen Generalstabе стр. 351 и следеће.

<sup>\*\*)</sup> Сјеверно подножје спихерске шуме.

Скоро сљедоваше стријелци.“

(Ето их опет од свијух варијација упоредо!! Даље.)

„У онште је означавао фисилир-батаљон 12. рег. напријед истурено лијево крило офензивне линије а десно и о заду стојали су 6. 7. 8. и 3. чета тјелов. гранатира у истој линији; аиза овијех сљедовао је 3. ловачки батаљон који је и пазши имао на десни бок премагудури, што се од бараке Mouton повлачи.“

Шта видимо у овоме боју?

1. Да пруски ћенерали нијесу питали какву титулу који батаљон носи, него су га, чим је на бојно поље приспио, турли тамо, ће је било најпотребитије;

2. Да су и гранатири кроз гудуре и шуму се верали у првој бојној линији, а ова је у садашњем раштовању баш стрељачки низ са својим подпорама, а ћекад су и ловци дошли у другу бојницу. Шта би било да све струке пруске пјешадије нијесу биле вијеште сваком начину кретања и борења?

И у коњици се слажем са Грујићем јер је баш њен главни задатак извидничка и стражарска служба. Извидничка и стражарска служба необухваћа само патроле на предњем стражама, него оне величанствене маневре, које је војска наслједника пруског 1870. напредујућ од Мозела прама Шалону вршила.

Коњица је ту била велика завјеса за Французе, а бистро око за Прусе; Французи ниншта невиђоше, што се дела у њемачкој војсци, те се кренуше сјеверу, а њемачка коњица увреба њихову намјеру, јави је, те се је могла за времена већином војска њемачка код Седана скupити и Вранцузе као у мицловку похватати. Код Седана није било великог коњичког мегдана; али је извидничка служба коњице Седан спремила; код Гравелота се је њемачка коњица жртвовала, да устави напор Вранцуза, док помоћ на лијевом крилу нестиже. Али је њемачка коњица знала шијарити кад непријатељ плећи даде, ил кад га ће топ и пјешачка пуцњава у неред баци. Али како је то она за времена дознала? Извидничком службом у сред боја. Извидничка служба је осим предњијех стражака пред бојем у предходници (Avant-Garde) — ту су најчешћи сипани ударци — у боју пазши на бокове, и на згодне часе да нападне душмана кад ће у неред доће, ил кад се креће; посље боја да шијари или — у злој срећи — да брани од душманске коњице, а у опште да држи непријатеља увјек у оку (an der Klinge bleiben).

Коњица далеко истурена пред војску дође доста пута у прилику, да се мора и сама ватром браниши, док јој помоћ дође ил док неспасе узмичући војску, зато јој се дају свуда добре пушке, нешто краће од пјешачкијех. Али коњица непуца из тијех пушака с коња, него сије с коња, па се брани као и пјешадија. Овакови су били од некада „Dragoner“ и овако је сад устројена коњица по свему изображеном свијету. Да се још чита о кираџирма, уланима, хусарима, то је ствар народна или традиционална, а што се узимљу шешки и лаки коњи, то је зато, јер у ћекој земљи има више тешкијех, као у Мекленбургу. Али и сам Молтке, да га упитамо, жељио би си данас све „лаке драгоне“. Прво него што би Србија куповала мекленбуршке коње, нека накупује лакијех козачкијех, мађарскијех и турскијех, који су за те предјеле и бољи а и јевтинији; а да добије многобројну и добру коњицу, нека се угледа на „добровољне ловце на коњима“ (Freiwillige Jäger zu Pferd) од год. 1813. у Пруској и на наполеоновијех 10000 „почаснијех гардиста на коњима“ почем му је у Русији 1812. сва коњица била пропала. А да се у земљи подигне бољи сој коња ваља основати

добре ергеле и изложбе коња по окрузима с добријем премијама.

Артиљерије је доста 3 топа на 1000 јер ни сусједне сile немају више а Турци ни толико. Челичијех топова имају Турци око 150 — више их нијесу добили, јер их немогу да плате. Челичне топове треба што скорије набављати; апел на патриотизам имућнијех Срба је на своме мјесту, али ни са садашњијем топовма, само ако их буде на осудном мјесту и у одсудном часу више него у Турака, нетреба се бојати. Код Верта нијесу страдали Вранцузи зато, што Нијемци имају боље топове, него што на осудној тачки — у центру између Герсдорфа и Гунстета — имају 216 топова, а Мак-Махон их на свој бојној линији није имао 100. Па шта је та четверострука сила имала посла да потуче свог противника: од 8 сати јутра до вечерњег сутона. Побјен Мак-Махон им утеше, да ни други дан нијесу знали на коју страну! А шта би било, да је било до 100,000 Вранцуза са бар 250 топова код Верта? Људо занове-тање рећи ће г. Путник. Али ја велим, да није побило Вранцузе боље оружје него сареш-нија мобилизација, сремност и боље маневрисање Пруса. Нека Турци 100 круповијех топова изведу према 300 српскијех бронзанијех на једном мјесту, па се ја небојим за мегдан.

За обсадни парк вели Путник, нетреба узимати људе из бораца него „својевољце угњетенијех народа“, а на другом мјесту вели опет: Србија и Црна Гора не треба да буше хришћане прошив њихове садашње законите владе! ! ! Србија и Црна Гора морају се држати легитимитета! ! !“ Да су се Срби од Косова држали легитимитета, неби било ни Срба ни Србије; легитимисте нијесу хтјели да Црног Ђорђа ни да знају за име српско! А на посљетку пребирајмо листове нове повјестнице па ћemo вијети, шта је легитимитет? Да су се тако строго држали народи легитимитета, би ли било Грчке и Бељије? би ли се удавила легитимна пољска држава? Би ли легитимни Виктор Емануило бунио Талијане из Ломбардомјетчаке на Аустрију? би ли најлегитимнији „oller Willem“ 1866. пунтао заробљене војнике мађарскијех аустр. регимената да иду у Клапкину легију, па да упадну оружјем за хатар Пруске у Мађарску? Ламорморина књига „нешто више свјетlostи“ — показала нам је легитимисте у најљепшем виду!

Но да се окним овога разглабања упита бих ја г. Путника: Зна ли он шта је то опсадни парк? Јамачно незна, јер да зна, неби „рекрутше“ за парк искао, ће баш требају најјвештији топције, јер код тако разне муниције треба јамачно више техничне вјештине, него код пољске артиљерије.

Ја велим: За опсадни парк да се узму најјвештији топције од старијих појасова.

Инжинијерске трупе ја бих крстио: грађевинске чеше, а не „Genietruppe“, јер ријеч „Genie“ значи некакву женијалност, а зна се, да сваки грађевински војник није „женјиј“. Путнику као да није јасан ни посао овог рода оружја, јер га иначе неби бројао у неборце. Грађевинске чете нијесу само, да којају око градова бедеме, лагуме и опкове, за то је добра и пјешадија, али ја их требам у сред боја, да утврдим какову мјестност у обрани, ил да се „ложирам“ у отетој позицији. Грађевинске чете имају уз пушке алат двострук: један за веће позиционе послове увјек на колма, а други морају у боју носити (tragbare Ausrüstung). Овај алат обухвата све што треба, да се мјестност „коригира“ Да како да Србија има одвећ те војске. Ваљало би је смањити већ с обзиром, да их и Турци само два батаљона имају.

**За возарију ја бих увео****a) За сваки батаљон:**

1 кола са 40000 вишека,  
1 кола за месо,  
2 кола за провијант,  
2 кола за касу и багажу, а на овијем  
би се могла повести и мала ковачница за  
пушкаре.

**b) Осим тога за пешачку бригаду: од 4 батаљона:**

1 кола за багажу.

**v) За коњицу што и Грујић.****g) За топчије што и Грујић.****д) Пијонијера нешреба. —****ђ) За понтонира подвоз за мостове по уведену системи мостова. У Аустрији треба 1 чета (Комп) 28 кола за мостове а 4 за алат, багажу, прибор и провијант.**

Алата имају аустријски пијонири (који су једно и понтонири) и за копачку службу; будући да тај алат имају грађевинске чете а и пешадија, то би се код понтонира могао укинути, те би била једна кола мање. Свака чета има двије мостовне „екипаже“ сваке по 28<sup>0</sup> дужине. Екипажа се може подијелити на половицу четвртину и осмину, а може се са ужијем возником односно ходником (Brükenbahn) продуљити:

са 7'	ширине на 35 <sup>0</sup>	дужине
" 5 "	" 45 <sup>1/2</sup> "	"
" 2 <sup>2/3</sup> "	" 70 "	"

разумије се, да су ови ужи мостови само за претуривање пешадије и коњице, а никако за кола способни.

**e) За сваку грађевинску чету:**

4—5 кола за копачки, дрварски, каменарски, лагумарски и тесарски алат и

1 кола за провијант, месо, и др. На алатском колма се може повести и багажа.

**Саништеш:** Болничарска струка дијели се на непокретну и покретну. Непокретне и покретне болнице треба да су у мирном времену *саједињене* у главнијем мјестима дивизија. Војени љекари којих треба за сваку дивизију најмање 15—18, обављају сву службу. Чим се војска мобилизује, одлазе ови љекари са свијем особљем за војском, односно за дивизијама, а на њихово мјесто стају цивилни љекари са *женском* послугом (мушкијех само неколико за тешке послове) у дивизијским мјестима у *неискреште рашире* болнице.

Ратне се болнице дијеле на троје:

**a. Помоћна одјељења,** која примају рањене са бојишта, те им први завој међу;

**б. Амбулансије** за 50 грдно рањенијех на дуље вријеме, и за 200 грдно рањенијех за мали час.

**в. Покретне болнице** свака за 3—400 болесника.

Путник се позива на самоуке видаре, али у рату не арчи само пушка и топ, него и колера, тифус, упаљење бијеле чигарице и дроба, скорбуш. и т. д. Бар би се тога од 1849. год. могао сјећати. Болничарска је струка јако важна за војску, то признаје лијепо Грујић. Ја сам ово само навео читалачком свијету, да види како је порећена та струка; а посао је струковњака, да прави предлог донесу.

Болнице спадају у *возарију* прве и друге линије, а иза њих је тек *возарија* што привлачи војсци потребе у велико, сва возарија изискује особиту студију, јер *тешко војсци која мора да стапе, јер нема ни „небане ни захире.“*

**Интенданција** се мора основати. **Артиљеријски парк\***, Ја бих рачунао.

\* И то је род возарије.

**A) За пешадију.**

У свијајима за сваку пушку по	80—100	фиш. у батаљонскијем колма за св.
пушку по . . . . .	40	"
у дивизијонском парку за св.	40	"
пушку по . . . . .	10	"
у војен. мунициј. колони за св.	30	"
пушку по . . . . .	40	"
у војен. резерв. колони за св.	240—260	фиш. пушку по . . . . . свега

**B) За Коњицу (карабин и револвер.)**

У свијајима за сваку пушку по . . . . .	30	
у дивизијоном парку за сваку пушку по . . . . .	20	
у парку коњ. резерве " " " " 10		
у војен. мунициј. колони " " " " 10		
у војен. резерв. колони " " " " 15		
у војен. ратном депову " " " " 15		
свега	100	

**B) за топове**

у топном сандуку за сваки топ . . . . .	36	фиш.
у колма батерије " " " " 124		"
у парку дивизије " " " " 124		"
у војен. мунициј. колони за св. топ . . . . .	62	"
у војен. резерв. колони " " " " 62		"
у војен. ратном депову " " " " 160		"
свега	568	фиш.

Од бројева под В. 66% граната (Spitzholgeschosse) 24% ширепнела 7<sup>1/2</sup>% картача а 2<sup>1/2</sup>% метака за паљиво. А осим тога бар 20% гор-фишека за бацање (Wurfpatronen).

Ови су бројеви удешени за јединствену артиљерију. Код различијех калибра би мањи повести могли више, а већи нешто мање метака.

Нетреба се чудити, да топ треба више фишека него пушка, јер топови гуде од почетка до kraja битке, дочим пушке тек од онога часа кад се противник на пушкомет примакне. Осим тога ступају у свакој скоро битци сви топови у акцију, дочим у свакој већој битци остане неколико батаљона, који ни метка не избаце. 1866. г. потрошише Пруси у попријеко — рачунајући власцијелу војску пруску, која је била за рат спремљена по 7 фишека на пушку у цијелом рату; наравно да је било батаљона, нарочито код Траутенау, који у једном боју по 40—50 фишека на пушку изметнуше, али је било и другијех, који у читаву рату неизметнуше ни фишека н. пр. Landwehr.

**Г) За грађевинске чете и за мостаре као и за коњачке карабине.**

Ја сам узео мало веће бројеве од другијех држава, јер Србија нема још гвозденијех путова.

Видиш читатељу: ето опет несрћне, али необходно нужне возарије. Могу ли све те опреме да на самару вуку 14,000 коморија, ма да се организују и по Путниковом назору? А камо још главни стан војске, камо волови и овце за клање, које се морају за војском ћерати живе?!?

Војевали смо ми у Мађарској и без те толике возарије, али смо и пркавали као испреbiјана пащад, а притом смо немилице арчили земљу куд смо пролазили. Кога да арчимо у Босни, Бугарској и Старој Србији?

**Диоба на старије и млађе.**

Грујић предлаже у опште оне ступње старјенина, који су у обичају и у осталијем војском, само што нема надпоручика подполковника нити варијација у чиновима војвода (генерала).

Путник напротив има више доњијех чинова до капетана, међу осталијем и замјенике официрске (Officers-Stellvertretter). Добро је имати доста „добријех“ али само добријех

старјенина, али ће их нема сасвијем добријех и искусијех, боље се је задовољити с мањијем бројем, јер *невјешти старјенина готова је поруга у војсци*. Односијаји старјенина су у Србији наопаки, јер поручик од стајаће војске стоји ћекад над мајором народне војске. Ово неваља упркос што Путник каже да је поручик старији, кад га господар над мајором стави. Али господар то нетреба да чини, ако неће да побије живца частољубија Ко није способан, нетреба му давати старјеништво. Оно што Путник по некадашњој енгелској навади предлаже, да би се могао двогуби чин једном лицу дати, није добро. Србија нетреба капетана — полковника.

**Спрема војника за старјенине.**

Грујић: Касарне да се претворе у војничке школе. Из основне школе (4 мјесечне прве наставе) одаберу се по извеснијем својствама по најбољи, дајући првенство писменјем и ћаком — својевољцима — који се имају даље учити практично и теоретично још читаву годину дана и то: 8 мјесеци остају као ученици, а 4 посљедња мјесеца као учитељи новоуписанијех новајлија у основној школи. По свршетку течаја добно би се комплет старијенина оног нараштаја, који је с њима једновршњак; из ове школе изилазе по успјеху старијенине од „десетара“ до „водника.“

За учење нетреба „кадр“ подофицира, јер они, што из школе изиђу, врши ће ове дужности ове године, а други што изиђу — до године и. т. д.

Људи, који најбољим успјехом сврше 16 мјесечни течај основне подофицирске школе — а особито ћаци — својевољци, који из тијех школа изиђу, свршивши прије тога реалку и ћимназију — прелазе у официрску школу. Њезин течај траје 3 године.

Осим тога старијенине треба да прате војничку књижевност, треба завести повторне курсове и војничке беседе у извјесно вријеме на неколико нећеља или мјесеци у години; а осим тога „војничка предавања“, Оваковом би се наставом стекао број једнако изображенијех старијенина, те неби било разлике између „школованих“ и „касараца“. Људи, који су разнијем путом доспјели до исте циљи, имају и у даљем животу и раду разне назоре. Војничка наука и војничке потребе тако су сад развијене, да их сама касарна неможе да подмири. Сама пак војна школа, без просте војн. службе и практике, дајући високопарна знања, удаљује се често од праве потребе и, што је најгоре, развија „јункерство“ противно српском демократском духу. За произвађање у веће чинове, предлаже, по потреби службе и по избору, мјесто испита, рјешавање разнијех задатака. Органичење година службе у једном чину да изостане, да се неломи полет и улив на важнијим мјестима омладини, која има више енергије, и да се избегну претензије, онијех, што су зловољни, чим коју годину више служе у једном чину. Само под једнакијем условијама да рјешавају године. Изборна система отвара врата протекцији а то се може предупредити. 1., производњем само на упражњена мјеста а 2., по јавним испитима отворенијех курсова.

Путник посље двомјесечне основне науке 10 мјесеци у подофицирску школу, а затим 2 мјесеца као наставници код новачког вјежбања. Са официрском школом се неслаже с Грујићем, „јер људи, који су окусили живот у касарни околу и на маршовима неће вољно сићети за скамијама (?)“ А посље толиког школања то неби били народни већ позивни официри, који за други посао нијесу, дакле их држава мора у тај чин произвести и плаћу им дати (?) Воли академију, као што јест, а за народне официре предавања на ћимназијама реалкама и свијем вишим школама.



Турски зулум у Херцеговини 19. јула 1875.

Грујићеве курсове прима у виду некадашњег „Classen-Exerzieren“ у Крајини, само да се вријеме боље употреби. За позивног официра несмије правило гласити: „ко није свршио академију несмије постати позивни официр“, него: „ко хоће да буде позивни официр, мора то и то знати,“ односно испит положити. Навода Клаузевица за доказ, да и од „касараца“ може бити изображен официр. Нема страха од „јункерства“, јер „касарци“ имају још веће аспирације од академичара. Калијевка аристократије није академија него прост штит.

За произвођење у вишем чинове је испит једини пут. Испити морају бити не само јавни него и приступачни свијем официром друговом онијех, што испит положи. Право питања не да има само испитна комисија, него и другови и они што испит положи међу собом. С онима, што се у рату покажу као већи јунаци може се друкчије поступати, али морају бити на висини науке свакојако.

Само одличије у вођењу одјељења, може дати првенство.

**Чолак-Антић:** разликује се од Грујића, што би задржао војену академију, а поједино ју на нижи и виши курс, први да у двогодишњем течају спрема официре за пјешадију и коњицу, који из академије излазе као подофицири и текар на упражњена мјеста авансују за официре; а други са трогодишњијем течајем за ћенерал-штаб, артиљерију, инженеру и администрацију. Најбољи из нижег курса долазе у виши. За подофицире хоће би дивизијскијех школа са течајем од год. дана. Најбољи од овијех би прелазили у нижи курс академије. У колико се овако школани официри множе, у толико прелазе досадањи народни у резерву.

Ја сам у погледу на подофицирску и официрску трогодишњу школу као и у погледу на курсове и предавања сасвијем уз Грујића пристао. Невјерујем да ће ономе, који је жељан бити официр, смртети скамија — то се бар види на Клаузевицу, који своја знања ако и није добио у скамији, а оно ље ни на „Wachtparadi“, него читајући и размишљајући.

Путник право вели: Ко хоће да буде официр, мора то и то знати; али ја немогу да разликујем од капетана ниже позивног и народног официра. Обојица морају водити једнаке чете. Непоњам ни то, да држава онога, који три године у школи ништа ненаучи мора да учини официром!

У погледу на авансовање у вишем чинове ја сам овога мнења:

Једнако васишани официри — по Грујићу — нека авансују — ако нема узрока, да се казне предлаком — по реду старјешинства, јер зашто претерирати старијег а и са успјехом школованог практичног официра, кроз млађег, ако овај нешто више на изуст зна? Ја сам имао прилике такве испитане свезнице поближе познавати, па сам се увјерио, да многи и многи од њих све знају, само не — како се војска води ил са потребнијем снабдјева. Онијем младијем официрима, што се одликују особитијем способностима и већијем знањем треба отворити, аочем су код разнијег родова оружја са успјехом службовали, пут у „школу ћенералног штаба“. Из ове по два годишњем ил трогодишњем курсу да изиђу као капетани I. класе у ћенерални ил у артиљеријски ил грађевински штаб; тако ће већ претећи своје простије другове у војсци, а почем ту извјестно вријеме послуже треба их као батаљоне командире, командире дивизијске коњице ил штапништва упутиши у војску и кад се опет као практични покажу начиниши за мајоре. Међу штапскијем официрима нека се опет авансује по старјешинству на упражњена мјеста. Виши официри за ћенералштаб

да се узимају из онијех мајора и т. д. који су са успјехом свршили ћенералштабну школу и службовали и у војсци и у ћенералном штабу.

Строг испит треба за поручика и за мајора, а за друге чинове не; — а и код мајорског испита да се више гледа на практичне назоре, него на пусто блебетање на изуст наученијех слогова.

У рату може изванредно авансовати разбориште јунашишко, без обзира на школу.

Величина простих и сложених одјељења војске.

**Грујић:** а) *шакшичне јединице пјешадије.* Код пјешадије је тактична јединица чеша (Compagnie). Величина чета мијењала се је у разнијем временима у војскима Јевропе између 100—250 људи. У данашње вријеме, кад чета игра тако важну улогу у сваком боју и кад се она јавља не само као административна већ и као тактична јединица, свуда, ће је она бројно слаба, осјећа се потреба, да се ојача и да се брзо доведе на величину од 200—250 људи. У Србији је данас јачина чете у народној војсци од 200 људи, заједно са нижим чиновима. То је *таман згодна величина како у погледу на командовање шако и према нашем земљишту.*

**Батаљон** је сложена тактична јединица и треба, да је толико јака, да се може с њиме лахко маневровати и да је у власти једног чоека. Величина батаљона се колеба по Јевропи од 600 до 1000 људи, а најбоља је од 7—800 људи; дакле тијело састављено из 3—4 чете. Величина српског батаљона заузима средину између овијех граница, — он је састављен из 4 чете. Такова величина и састав одговарају захтјевом ратног искуства.

Тактична јединица вишег реда назива се *полк или бригада* (Regiment oder Brigade). Она је по разнијем државама и различно велика. Бекоје државе састављају бригаде од 2—3 полка, а ћекоје опет састављају непосредно из 4—5 батаљона бригаду. Питање, хоће ли се батаљони састављати најприје у полкове на онда у бригаде, није толико важно, али је важно, у којем броју да се саставе у већа тјела, којима непосредно може управљати један виши официр.

Ако са гледишта *непосредног командовања* узмемо састав вишег батаљона, онда ћемо наћи, да је састав наших бригада од 4—5 батаљона *сувише велики*, зато што немамо тог *ратног искуства* нити пак све војне практике, као што је имају стране војске. (!)

Зато смо тога мнења, да се за нашу војску усвоји као сложена јединица *полк од 3 батаљона*; за вријеме рата сваки би полк добио још 4. батаљон као допуну. За састав већих сложенијех тјела да важи само *полк*.

**Путник.** Прва је тактична јединица пјешадије *сочња* (Грујићева чета = „Compagnie“), величина јој је различита (стр. 112) код одабране *шешке пјешадије* са чиновима по 132 момка, код *шешке пјешадије* 115 простијех јунака а са чиновима 144 момака, код *лахке пјешадије* (стремљача) 120 простијех — са чиновима 149 до 150 момака.

По разлагању на стр. 150. била би величина сотње и прорезу од 125 момака.

Чета (Грујићев батаљон) састоји се из четири сотње, а подполк (бригада) из:

4 чете тешке | пјешадије, дакле из  
3 чете лаке |  
7 чете одн. батаљона.

На дијељење батаљона (чете) на четверо пристаје из разлога, што батаљон може доћи у прилику да *самоснално ради*, а ту су потребне 4 јединице, иначе би биле дosta 3. Одбације Грујићев полк са 3 батаљона у

мир у 4 у рату додајући, да организација јединица мора бити *ујек онакова какова треба у рату*.

Ја имам овде да примјетим а. Будући да је чета (Путникова сотња) у садашњем ратовању — по ријечима Путника — узвишене за тактичну јединицу, то јест: кад је добила и у боју већу самосталност, него што ју је имала досад, слажем се с Грујићем да не треба, да је из под 200 мом. из разлога, што је толико величину још лахко провести у разнијем формацијама кроз свако земљиште, а даде се и гласом командовати а друго, што ју је лахко администровати.

Мање чете спадну у вријеме рата на тако ситан број људи, да чоек незнан шта би с њим почeo, дочим чете од 200 људи, ако и трећину или половицу изгубе, онет остану знатне.

Код Грујића — који има попуњујућу војску — могла би још мањи чета имати смисла, јер би је у рату могао попуњавати, али код Путника, који дјже и слијепце у првимах у рат, а овамо — код легитимничкијех скрупула — *неће да зове шурске поданике у војску*, да му губитак попуне, *нема смисла*. Чета Путникова спала би без боја за 10 јакијех маршова на 100 момака, сад нека у првом боју изгуби само 10—20 м. ето ти из ње „вода“ или по Путнику „дружине“.

По правилама тактике шаље батаљон на маршу *највиши  $\frac{1}{4}$*  = 1 чету у предходници (Avant-Garde). Задатак је предходнице:

- а) да провиди земљиште;
- б) да за времена опази непријатељи;
- в) да чету обезбеди од изненадијех непријатељских зајевица,
- г) да се, ако се сукоби с јачијем непријатељском јединицем дошаље брани, док се чета у бојну спрему неразвије.

Ad a) За провиђети земљиште потребно је да се пошаљу сјитне облазе на чело и у бокове бар на добар пушкомет;

ad b) Није дosta да се опази непријатељ, него треба да се сазна, *колико је јаки и у каквом је положају*, дакле оне под a) наведене облазе м рају ћекад тражити му крила т. ј. морати ће се и даље од пушкомета од језгре предходнице удаљити;

ad v) да обезбеди чету од зајевица, морају ове облазе башти *са способне*, т. ј. по потреби доста јаке да одбију мања непријатељска одјељења.

ad g) код сукоба с непријатељем мора чета у предходници имати *толико снаге, да се брани и пропи већој сили дошаље, док батаљон неприскочи*.

Али мајор прије, него што ће повести батаљон у бој, мора и земљиште разгледати и нешто својим подчињенима казати т. ј. диспонирати. Сад ако је предходна чета слаба и непријатељ има много јачу, а он ће ју прије свладати neg што јој батаљон притече, или ће нагнati мајора, да безразложно диспонира. Осим тога ће се слабија чета у предходници држати ујек ближе батаљона тако, да ће код првог сукоба предходнице с непријатељом, непријатељска ћулад схваћати момке у батаљону; батаљон ће дакле имати губитак прије него се је почeo стројити за бој, а знамо сви да је теже диспонирати, кад ћулад једног по једног убија, него изјан пушкомета. Све те незгоде одијадају, ако су чете бројем људства једнаке са четама нашијех будућијех противника; зато нека чета остане најмање са 200 момака а батаљон нека се састоји из 4 чете = 800 момака; то је свота коју мајор — на коњу — лахко види и руководи.

Будући да Србија несмије ни помислити на другачије ратовање него офензивно, то се губитци позивом хришћанлука у Турској на оружјије попуњују и то овако:

Усташа се пошиљу у пограничне вароши кнезевине или у течају рата у она стратешка мјеста, која мора војска и онако да притисне, а у тијем мора бити намјештен мали кадр наставника; ту се извјежбају за неколико дана у најпотребитијим формацијама, у борби у разасутом низу, у гађању у нишан и у најнужнијим законима, те се пошиљу, у тактична попутна тјела (Marsch-Compagnie Marsch-Bataillon) сложени, к дотичном војеном одјељењу и подјеле се на чете с призрењем на њихове губитке. Тако се може увјек имати подпун број војника у четама, а новаци се, тако измјешани, лакше приљубе дисциплини, него да се из њих стварају особите јединице. К тому дође још и провинцијални понос: Србии са Украјине ил Босне трудно би се да покаже Шумадинцу, да није гори од њега, а тако исто онај од Ниша и Новог Пазара.

Бригада да је од 4 батаљона састављена с разлога, што мора ћекад самостално радити а ту требају увјек најмање 4 јединице. 3200 момака у једној бригади није толико много, да их неби кадар био бригадир руководити, ако има ијоле добре мајоре. У боју би такова бригада обухваћала ширину од 800—1000 корака. Бригадир може dakле за 2 минута с једног крила на друго доспјети.

Као што су Путникове сопље премалене, тако му није добар ни подполк од 7 чета из узрока, што су поједине чете пре слабе и што има без потребе превећ јединица, а ми знамо да је теке сложити 7 слабијих чета на један осудан ударац него ли 4 јаче; а притом смо и читали у ратној повјестници и сами искусили, како се лако у бојном комешију заборави на једну ил другу јединицу, кад их је много. Путников је подполк Шарнхорстова бригада од год 1808, само што јој оскуђевају други родови оружја; али шарнхорстова је бригада била стратешична јединица; она је заступала Наполеонову дивизију. У Аустрији су бригаде од 6—7 батаљона: али оне нијесу толико тактичне јединице, него само дисциплинарно под ћенерала метнute; дивизионар располаже у боју с региментама. У Аустрији су оваке бригаде остала само за љубав традиције, јер се није знало шта с толикијем ћенералмајорма. За то је и одређено за бој: да су бригадири само помоћници дивизионара да овај располаже с њима, без обзира на њихове бригаде т. ј. једном даде да води предходницу; у боју рече једном да води једно крило, а другом преда резерву и. т. д. На исти начин виђамо да су и пруски дивизионари са бригадијама располагали у последњем рату.

Ја сам увјерен да ови „Untergeneral“ у рату много којешта учине, што није по нефу дивизионара, за то их оваковијех и не треба већ и с тога важног узрока, што заповјед од главног војводе брже долази до нижих вођа, чим је мање старјешинскијех редова озго доље.

(Продужиће се.)

Синиша.

## Лука Вукаловић.

(Свршетак.)

После године 1861. показао се Лука Вукаловић још у многим приликама, да је велик јунак на мегдану. Као ражљућен лав борио се против Турака, час са својим Херцеговцима, час пак са браћом Црногорцима. После битке на Ријеци закључи Црна Гора мир с Турцима. У то доба — ујесен год. 1862. — пошиље турска влада из Цариграда Куршид-пашу, да са Луком Вукаловићем услове мира углави. Лука оде с Петковићем и Ју-бибрatiћем у Дубровник, и ту се са Куршид-

пашом састане, где углаве услове мира, који су доцније у Мостару били потврђени. Уговор тај беше учињен у корист Херцеговца, и одмах после потврде отиде Лука Вукаловић у побуњене крајеве, где јави народу услове уговореног мира, и потврди им њихове народне главаре. Народ је Луку у свим крајевима весело и усрдно примио, а после свршене своје дужности врати се Лука на Зупце, где је неко време у миру живео. Не прође за тим дуго времена, а Лука се увери, да му Турци и на даље о глави раде. Лукави Турци нађоше неколико зубачких и крушевачких главара, који се полакомише на турско благо и на изразна обећања, те обећаше Турцима, да ће Луку Вукаловића на силу или на превару живија предати у турске руке. Кад је Лука дознао, да се Зупчани и Крушевичани подигли да га ухвате, а он се са своја четири искрена пријатеља и десет момака затвори у своју кулу на Ублима под планином Јастребицом, не да се брани од Турака, него од издајника, од своје рођене браће. Лука Вукаловић одмах позве у помоћ свога пријатеља војводу Анту Даковића, који му онови часа после у помоћ тридесет момака. Кад видише издајника, да се Лука не ће предати, а они га на веру позвају, да изађе на састанак. Лука прихвати веру и повери се не издајицама, него превареном и заведеном народу, те изађе пред кулу на састанак, и рече народу на што Турци управо тиме смерају, а народу се очи тек сад отворише, те упозна непоштено намере издајника. Друг Лучин Лука Петковић отиде у Требиње, да чује шта желе управо Турци, кад је мир уговорен и потврђен, а Лука остане са осталим пријатељима у својој кули. Кад је Петковић са подмићеним главарима изашао пред кајмакама, а они реконше: „Кад смо овога овако лепе довели, довешћемо и Вукаловића брзо.“ Петковић сад тек увиде намеру њихову, коју су они држали за извршено, но љуто се преварише, јер Петковић на вешт начин умаче из турских руку, и дође на Убле к Вукаловићу. Кад је Лука све чуо и разумео, а он виде да му у Херцеговини нема живовоља, те се са својим верним пријатељима склони у планину Јастребицу, где се састаје црногорска, турска и аустријска граница, да би у нужди лако могао прећи из једне у другу границу. Ту су боравили са својим породицама све до пред Тројичин — дан 1863. године: а кад им додија беда, мука и невоља, а они се договоре, да ма куда оду, јер се тако даље живети не може. Кад виде Лука Вукаловић да нема куд ни камо, а он се обрати на руског конзула у Дубровнику, који им код своје владе изради; да је слободно Вукаловићу и дружини му доћи у Русију о државном трошку. Кад је требало већ поћи у Русију, а Лука уздхну из свег срца и рече својој дружини: „Хеј, клета судбине, што сам дочекао! та зар не би боље било, да сам пао као жртва где на бојном пољу, него сада да идем тумарати по свету, далеко од милог ми завичаја?“ Кад га је на то дружина тешила, да ће жољда Бог дати, па ће се скоро натраг повратити, јер се за сад у Херцеговини живети не може, а он рече својим верним пријатељима: „Прођите ме се, браћо моја, тешко је и претешко оставити своју домовину, па се винути у непознати свет; горе муке од ове нема, камо среће да смо сви изгинули, па ове јаде не видели! Верујтеми, браћо, баш да знадем се не ћу вине повратити, ја бих овде за вазда остало, па ако бих и од глади скапао. Али се уздам у јакога бога да нас не ће заборавити, него да ћемо ми опет брзо послужити својој домовини. За то стиснimo сада срце, па хайдемо куд нас судба гони, да ако не будемо худе среће!“ Пошто су сместиле своје породице у Грахово, крене се Лука Вукаловић заједно са Петко-

вићем, Милошем Средановићем, Мићом Ју-бибрatiћем, са својим братом Јолом и још са петнаест друга преко Трста и Беча у Русију. То беше после Тројичиних-днева год. 1865. У Русији пробави Лука Вукаловић са дружином по године дана а за тим — које што се не могоше навићи на руски начин живота, које пак из жудње да су ближе својој домовини — дођу у Београд, где им српска влада одреди плату да могу живети. Но у Београду није се Луки видио, него се са својим братом Јолом врати у Русију, а руска му влада даде по новој плати и нешто земље близу Брђанске. У мају године 1873. досели се сва његова породица у Русију и ту се и данас налази. Не прође дуго времена после долaska његове породице, а Лука Вукаловић премине у селу Салтаки близу Брђанске 6. јула 1875. године, у најбоље доба човечијег живота. Лука је оставио након себе два сина: Богдана и Михаила, и две кћери, једну ујату у Грахово за Пају Кавачевиће, а другу неујату у Русију.

Лука Вукаловић беше искрен, поштен, одважан и сталан, беше узор-јунак, чије ће се име спомињати, док устраје и последњег Србина.

## Стојан Бошковић.

(В. лик на стр. 229.)

Међу професорима велике школе у Београду заузима Стојан Бошковић једно од првих места. Пре кратког времена одликовао га је академијски савет особитом почашију, изабравши га за ректора велике школе. Као професор он је омиљена особа код својих ћака, а као научењак стекао је поштовање целог српског образованог света.

Стојан Бошковић професор оште историје у великој школи у Београду, родио се у марта 1833. у Свилајенцу (срезу Ресавском, округу Ђупријском) у Србији. Његов отац, Бонко, био је занатлија (терзија); а деда с материне стране, по имени Турица, био је у првоме устанку Србије члан („правителствујушчег“) савета (1804—1805.), а после, у 1809., погинуо је на Каменици код Ниша, заједно са Ресавским војводом, кнезом Стеваном Синђелићем.

Стојан Бошковић изучио је основне школе у Свилајенцу, а гимназију и лицеј у Београду. Још у гимназији научио је немачки, а у лицеју француски и руски. У 1849. био је изабран да се као државни питомац пошиље у Германију, ради научног усавршавања; али због тешке болести мораде остати код куће. У раду „Дружине Младежи Српске“, од 1848—1851. он је као један од највреднијих и најдаровитијих радника учествовао, и био је тој дружини секретар и библиотекар. На књижевном пољу почeo је он радити у 1851. Први књижевни послови његови изнети су на јавност у „Срб. новинама“, у „Народном вјестнику“, у „Седмици“ и „Шумадинци“. Поништо је у 1853. свршио философијске и правне науке у ондашњем „књажеско-српском лицеју“, буде одма постављен за професора (немачког језика) у Шабачкој полуогимназији, где је у 1857. и директор постао. У то доба изашао је у Новоме Саду његов превод „Левачниковог романа: „Црногорац, или страдања хришћана у Турској.“ I. и II. свеска (свака у 1000 екземп.) доцније изаше и III. свеска у Београду.

У време св. Андрејске скupштине Стојан Бошковић истпомагао је радњу слободоумне странке, дописима у новосадском „Дневнику“ и „Српским Новинама“, а и мушким државијем и енергичним, патротичним радом у шабачком грађанству и општини, где после страдања од катанске буне свет није вишеверовао, да се Обреновићи у Србију вратити

могу. У 1859. био је он у Шапцу изабран за посланика на малу госпођинску скупштину, у исто време кад и његови политични другови: А. Стаменковић, М. Јанковић и Ј. Грујић беху изабрани у Београду. Ондашња влада поништила је те изборе простим циркуларом својим, под изговором, да кнез Милош неће чиновнике у скупштини. У јесен те исте године прими се он уредништва званичних, и онда једних у Србији „Српских Новина“; но у гонењу које је наскоро затим постигло народну слободну миру странку, падне и он. Реакција, која је тада овладала била, није му дала да настави публицистичку радњу своју у независном листу, који под именом „Народних Новина“ мишљаше да почне издавати. Административна власт не само да му то дозволила није, него га је и из Београда гонила. У томе положају прими он понуђено му место директора полугимназије неготинске, а затим зајечарске, у 1860. Те године у лето путовао је он по Немачкој, Белгији и Француској, ради изучавања друштвених и политичких установа у тим земљама; а у зиму дође у Београд, где се реши да у друштву са М. Јанковићем и В. Јовановићем оснује самосталан и независан српски лист, под именом „Народна скупштина“. Они сва тројица заједно добију концесију за издавање тога листа, и огласе га јавно. Но ондашња влада, кад виде да се са свију страна новоме предузећу тројице уредника топло одзива, навали да га у самој клици угуши. Под ништавим изговорима и противу закона забрани она да се издаје лист, за који је концесију дала била. Бранећи одважно своје право, уредници пројектоване „Народне скупштине“, на место да добију правицу, нађу се једног дана сви три у тамници. По министарској заповести полицијска власт бацили их је насиљнички у затвор, па им је и куће испреметала. Попшто их је девет дана незаконито у затвору држала, спровела их је та власт суду, и оптужила на *пеша* година затвора, просто зато што су се у своме огласу усудили рећи ово: „ако је занаста закон највиша воља у Србији, онда ће и наше новине за цело излазити.“ Из таквих речи изводила је административна власт увреду и за министарство, и за државни савет и за владаоца! Но судови земаљски огласе сва три урадника за *пешауну невине*. Па опет, на протесте и жалбе њихове због учињене им неправде и насиљи, недобише они никаква *Здовољења* од ондашње владе.

Мало затим министар унутрашњих дела опет је био тужио Стојана Бошковића суду, захтевајући да га казне затвором од  $1\frac{1}{2}$  год. што је у једном допису у „Трговачким новинама“ јавио за смрт једнога дечка у Свилајенцу, који је умръо услед батина што је добио од полиције, за увреду неке капетанице. Но суди од теже тужбе ослободи Стојана Бошковића.

У 1862. премештен је Стојан Бошковић за професора београдске гимназије, а мало доцније кандидован за професора велике школе. Ма да је тада био добио колико треба гласова од професорске колегије, опет га ондашња влада нехте поставити у в. школу. У то доба изабран је он за члана срп. ученог друштва, а у 1867. издао је своју I. књигу (стари век) *историја света за народ и школу* (у 2000 екземпил.), која је у новосадској гимназији и панчевачкој реалци за школску књигу у својена. У исто време радио је Стојан Бошковић много у независном листу „Србија“, пунећи ову језгромитим државоправним расправама и политичким и књижевним чланцима. О омладинској скупштини у Београду, као и друге године у Кикинди, изабрала га је омладина за свога одборника. У јулу 1868. био је он изабран за одборника општине у Београду, а у исто време и за члана комисије, која је имала да одреди програм за научно образовање младог кнеза Милана. Те године у јесен био је

члан уставног (Св. Никољског) одбора, и одочеко је издавати политички лист „Јединство“, са либералним својим програмом. У априлу 1869. одступио је он од уређивања тога листа, што му се није дало да свој либералан програм доследно развија. Затим је постављен за начелника одељења у министарству спољашњих послова. У 1870. изабран је за почасног члана „Српске матице“, а у 1871. за председника одсеку за историјске и државне науке у српском ученом друштву. Ту је изнео *предлог о издавању великог научног речника на српско-хрватском и бугарском језику*. Тај предлог изазвао је пажњу свију југословенских друштава, и послужио као предмет преписке и договора међу њима; но за тада остао је неизвршен. Када се састала у Крагујевцу прва *законотворна скупштина*, написао је Стојан Бошковић у листу „Србија“ цео низ чланака под именом „законотворна скупштина“, у тежњи да се и са научног и практичног погледа осветли питања о уставним реформама, која су се имала решити на тој скупштини, а нарочито питање о изборном закону и о министарској одговорности, оснивајући се увек на начелу политичне централизације и административне децентрализације (са општинском и окружном самоуправом и слободним зборовима). Значајно је што је још и тада цензура налазила за нужно, да писцу (који је био начелник министарства) брише и сакати мисли. Исти чланци одштампани су после у засебну књижницу, но без имена писца. У 1872. штампао је Стојан Бошковић своју II. књигу *Историја Света* (средњи век), са особитим погледом на историју словенских народа. Овоме делу критика се у српским и хрватским листовима најновије одавила; но маџарска влада напила језа потребно, да то дело по српским школама у Угарској забрани. — Прошле године у јуну, уклонио се Стојан Бошковић из административне службе и постављен је на катедру опште историје у в. школи. Своја предавања одочеко је он беседом, која је у овоме листу штампана, и из које се најбоље види, на којој се висини науке и слободне мисли нови професор в. школе налази.

#### Наше слике.

(В. слике на стр. 217., 221., 225., 223. и 237.)

**Мића Љубибрatiћ**, вођа херцеговачки, потомак је старе чуvene српске породице, која је за ова поледња три века дала српском народу неколико јунака, и две владике: Саватија Љубибрatiћа, владику најпре херцеговачког, а за тим далматинског, и Петра Љубибрatiћа, кога је цар Леопод I. године 1694. наименовао за владику пакрачког. Без сумње је из те породице и чуveni ћенерал Љубибрatiћ, који је био први Србин ћенерал у Аустрији, и коме је царица Марија Терезија за његове заслуге дала баронство с предикатом „од Требиња.“ Данашњи главни вођа херцеговачки **Мића Љубибрatiћ** родио се у Шуму у Херцеговини. Научивши читати и писати у Херцеговини, даде га отац на науке у Дубровник, где је с особитом вољом и трудом студирао *ћимназију*. Године 1857. букне устанак у Херцеговини, а Љубибрatiћ се одмах врати у свој завичај. Дошао у Шуму најпре запали своју кућу, и кад га отац упита, за што је то учинио, а он му рече: „нека види народ како се мислим с Турцима бити,“ а за тим оде у манастир Дужи, где нађе Луку Вукаловића, који га радо прими. Дацније беше Љубибрatiћ десна рука Луке Вукаловића, где се пера тицало, а у вишој је прилика показао и да уме сабљом махати. Мића Љубибрatiћ беше увек уз Луку Вукаловића, у срећи и у несрећи, те с тога је стекао велико поверење његово. Када оно г. 1863. мораде Лука Вукаловић похи у Русију, и Љубибрatiћ је био у пратњи његовој, а после

по године врате се сви за једно из Русије и дођу у Београд, где се Љубибрatiћ настани и ожени. Ту се у Београду бавио Љубибрatiћ читањем и изучавањем војних дела, а пре две године штампао је свој превод с францеског: *Животопис Суварова*. Кад је овог лета букнуо устанак у Херцеговини, а он се опрости од своје, жене и оде у помоћ браћи својој. Народ га после кратког времена изабре за вођу, и он се данас јуначки бори у Херцеговини. Под његовом командом налазе се сви својевољци из страних земаља, који га због његове лубазности, пожртвовања и одважности јако поштују. Он је вођа, који пре сам трип ма какву оскудицу, него што ће допустити, да му његови момци оскудевају. Мића Љубибрatiћ је најинтелигентнији вођа херцеговачки; он говори пет страних језика: талијански, руски, францески, грчки и немачки. Љубибрatiћ је још јомлад човек, но веома озбиљан, сталан и одважан.

**Поп Богдан Зимовић**, вођа херцеговачки, један је од најчувенијих јунака у целој Херцеговини. Кад год је требало стати на биљегу и борити се с Турцима, ту је он увек први био. Код народа је из прошлих времена тако омиљен и уважен, да за његово име зна већ и најмање дете у Херцеговини. Покојни **Лука Вукаловић** веома га је поштовао због његовог јунатства, а у народу се о његовој храбрости читаве скаске приповедају.

**Херцег-Нови** (Castelnuovo) је красна варошица у Боки Которској, која се данас често спомиње у нашим политичким новинама, јер оданда и из Дубровника по највише стижу телеграфске вести о догађајима на бојишту. Херцег-Нови је стара српска варошица, насељена године 1373., и по старом обичају опасана је са ђанчевима.

**Манастир Дужи** у Херцеговини описан је у чланку: *Манастири и цркве у Херцеговини*.

**Херцеговци у заседи**, то је слика која нам представља, како се Херцеговци починују бити с Турцима. Кад која чета спази Турке да долазе, а они се попну на врлети, изаберу сваки себи заседу и тако дочекају свог старог крвника Турчина.

**Турски зулум у Херцеговини 19. јула 1875.** Ко би могао описати, ко би могао насликati све оне зулуме, које су Турци починили у последње доба? А камо тог писца, који би могао описати, камо тог сликарa, који би могао насликati све зулуме од Косава до данашњег дана? . . . Српски је народ гледао, српски је народ сносно и трипо турске зулуме, па он их је и најбоље описао и насликао у својим песмама. Данашњи догађаји у Босни и Херцеговини не ће остати неопеvани, — гуслар ће их опевати, јер народ је тамо скочио на оружје:

За краст часни и слободу златну!  
а раја је листом устала:

Која глоба давати не може,  
Ни трпљети турскога зулума.

Турци су стари зулумари, Турци су изелице и силеције, таки су свагда били, а таки су и у данашњем устанку. Слика коју на стр. 237. доносимо, верно нам представља голем зулум, који су Турци починили у суботу 19. јула о. г. у селима Драчеву и Дољанима. Обесни Турци из ненада нападну на та два села, у којима не беше скоро ни једне мушки главе, — јер ко је драстao до коња и до бојна копља, тај је отишao на бојиште, — опљене и опљачкају оба села, па их тада запале. Жене и девојке, које су се браниле с оружјем у руци, поубијају и посеку, а остале које обесчасте, а које пак одведу у робље. Један очевидац који се ту у близини десио, скинирао је тај жалосни догађај, и по тој је скиница нашата слика рађена. — Ето таки зулуми, то су јунаштва турска, но ако Бог да и срећа јуначка:

Друмови ће пожељет' Турака,  
А Турака нигде бити не ће.—  
Тако књиге инцијели кажу.